

BAJAI HONPOLGÁR

2011. november

XXII. évfolyam 11. (253.) szám

Ára: 250 Ft

1991. november 1. Fotó: Gyulavári József

Dr. Habsburg Ottó és Miskolczi Ferenc

1921. november 1-jén a Tihanyról érkező IV. Károly, az utolsó magyar király és Zita királyné vonata átgördül a bajai Duna hídon. A királyi pár lejöve a bajai hídfő vasúti töltésnek később királylépcsőnek nevezett lépcsőjén, utolsó lépéseket téve magyar földön, fellépett az ott várakozó Gloworm angol monitor hajóhídjára.

Hetven év múltán, 1991. november 1-jén a Keresztény Értelmiségek Szövetsége Bajai Csoportja meghívására Bajára érkezik dr. Habsburg Ottó, a Páneurópai Unió elnöke; és este hat órakor a Városház zsúfolt dísztermében találkozik a város polgáraival.

Hatvanhat év múltán újra találkozik a királyfi és a festőművész.

1925-ben Miskolczi Ferenc spanyolországi tanulmányútja során ellátogat Lequeitióba, ahol portrét készít az akkor még gyermek Habsburg Ottóról. E napokról később naplót ír:

„Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában.
Amen.

Naplóm 1925. június 19-től 1925. július 16-ig Lequeitióból

(Spanyolországban, a Vizcaya-öbölben, Ifjú Királynak száműzetése helyén.)
iff. Miskolczi Ferenc”

Az *Ártér* folyóirat 1991-ben a szerző engedélyével közölte a naplót. Ennek kapcsán kerestük fel Gyulavári Józseffel bagolyvári otthonában az akkor 92 éves mestert, hogy meséljen spanyolországi útjáról, naplójáról.

„Dezső bátyám egy nagy ösztöndíjat kapott Spanyolországba, egy neves agyszövetten-kutató mellett dolgozhatott. Ő írt nekem, hogy menjek ki Spanyolországba, mert az egy nagyon érdekes dolog, és kint

az ösztöndíjból megélünk akár egy évig is, ha kell. Most szentén van – írta – és Rómába hetven százalékos kedvezménnyel lehet utazni. Kimégy Rómába és a visszafelé utat nem muszáj ugyanazon az úton, hanem másfelé ugyanannyi kilométer lehet...

Lementem erre és ott jelentkeztem. Utána Olaszország nyugati részén utaztam végig Pisán keresztül Barcelonáig, és onnan Madridba. Bátyám tanácsolta, hogy mely városokat keressem föl. Nagyszerű – mondta –, én is veled megyek, aztán egy városban ott maradsz és festegethetsz. Ő aztán visszament. Így aztán végignéztük Spanyolországot. Ott maradtam egy hónapig egy városban és festegettem. Egy csomó spanyolországi képet festettem meg.

Ebben a spanyolországi időben az öcsém, aki építészetet végzett, és iffjúsági csoportnak volt a tagja. Ottó-pártiak voltak. Írta, hogy kellene nekik egy Ottó-kép. Zita királyné ott van a spanyol királyné kastélyában, Lequeitióban, amely a Vizcayai-öbölben van Észak-Spanyolországban. Ők majd az engedélyt megszerzik. Én csak utazzak el oda. Úgy is határoztam, hogy visszafelé elmegyek a Vizcayai-öbölbe. Ott egy csodálatos tengeri alagút van. Jobb és bal oldalán üvegfal, ott lehet látni a tengeri életet. Az egy csodálatos dolog. Onnan még San Sebastian felé kellett menni, hogy elérjem Lequeitiót.

Kiderült, hogy egy szép nagy kikötőváros. Ott jelentkeztem is. Zita királyné titkára Zichy gróf volt. Azt mondta, hogy még nem kapta meg az engedélyt, de addig festegessek itt. Van elég látvány.

Közben megjött az engedély. Zita királynéhoz mentem kihallgatásra, mert az ő engedélye is kell. Kiderült, hogy a királyné nem tud magyarul. Ellenben Ottónak akkor egy bencés pap volt a tanára, aki magyarul tanította és Ottó már jól tud magyarul, és ő fogja a kihallgatást tolmácsolni, és tolmácsolta is.

A Felség

Zita királyné beleegyezett. Azt mondta, jó, míg tanítja a bencés, azalatt én festetem. Így el is készült a kép. Az ablakokból le lehet látni a kikötőbe, és aztán úgy festettem meg, hogy a függöny mellett le lehetett látni Lequeitióra és ő ott ül.

Lequeitióról egy naplót vezettem, abba belekerült minden, ami ott történt. Szóval ott megfestettem őt, s a festményt elhoztam.

Még egy rézkarcot is készítettem róla. Nagyon kedvesek voltak. A bencés tanítóval később is megmaradt a barátságom. Mikor visszakérült Magyarországra, leveleztem is vele. Bánhegyi Jóbnak hívták.

Elhoztam a képet, és átadtam az iffjúsági társaságnak, de nem nagyon voltak megelégedve vele, mert ők egy búsuló királyfit gondoltak. Ám ő nem egy búsuló királyfi volt. Rákásztak, kerékpároztak. Nagyon kedves, értelmes fiú volt.

A spanyolországi képekből a Nemzeti Szalonban állítottam ki. Kaptam egy egész termet. Egy művésznövendék barátom volt a Szalon elnökének titkára. Ő szólt, hogy hallotta, hogy én Ottót festettem, és azt a képet kiállítanák. Mondtam, lehet, de kérjék el, mert én azt a képet már odaadtam. Ám nem voltak hajlandók odaadni. Hát más képet nem festettél róla? – kérdi. Van egy rézkarcom és róla – mondom. Akkor azt kiállítjuk – mondta. Oda tették a terem közepére. Az Ottó képét.

A kiállítás megnyitójára eljött Horthy Miklós is. Jött ebbe a terembe, és persze mindenkinek ott kellett állnia a képeinél. Odament ehhez a rézkarchoz és nézegette. Én ott álltam mellette, és azt mondja: Na, mit csinál az Ottó? Mondom neki, hogy az Ottó kerékpározik és tanul magyarul. Jól tud már magyarul. És akkor kezet nyújtott nekem. Hát nagy dolog volt abban az időben. Nagyon harsány ember volt. Én egy kicsit megijedtem, hogy nem lesz-e bajom belőle, mert aztán mindenhol kizártak.

Egyik barátom írta a magyar művészet történetét, és engemet kihagytak belőle.”

Bálint Attila

Habsburg Ottó

(1912. november 20. – 2011. július 4.)

Alig másfél év hiányzott ahhoz, hogy betöltse az egy kerek századot átfelölő életkort. Halálával olyan királyi család feje hunyt el, melynek országlása Európában egyedülálló módon átfogott hét évszázadot. Családfájának írásbelileg követhető vonala évezrednél is hosszabb. Első, névvel feljegyzett őse, Guntram Géza fejedelem kortársa volt. A negyedik generációbeli Werner elnyeri a grófi rangot. A dinasztia Ausztriában gyökeret verő ágának hercegi státusát részben magyar támogatás szilárdítja meg. A herceg bécsi trónusára szemet vető Ottokár cseh király hatalmának megtörésében IV. (Kun) László tizenötezer főnyi lovassággal működik közre.

Erősen vitatható állítás lenne, hogy az 1526-ban magyar királyi címet megszerző Habsburgokat négy évszázadon át övezte a nemzet osztatlan szeretete. A pozsonyi királyválasztás bizony nem egyéb egy kis főúri csoport eredményesen végrehajtott puccskísérleténél. Mindez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy a Burg fejedelmek tartós uralmat tudnak kiépíteni a társország felett.

A királyi házak szuverénjeit nem csupán egyéni tehetségük, hanem a trón lépcsői emelik magasba. Még közepes képességű fejedelmek is alkothatnak jelentőset, ha tanácsadóikat zseniális államférfiakból tudják összeválogatni. A historikusok időn-

ként mégis hajlanak a ráközelítésre, és nagyító alatt vizsgálják meg egyes uralkodók egyéni kvalitásait. Szinte egyöntetű vélemény szerint a Habsburg-dinasztiában a lángelme jeleit csak V. Károly császáron és II. Józsefen, a „kalapos királyon” vélik felfedezni. A genetika befolyásolhatatlan törvényei az utolsó évszázadban mostohán bánnak az uralkodóházzal. A sors különös iróniája, hogy a trónigényét vesztő örökösön, Habsburg Ottón mutatkoznak meg a kiválóság, az intellektuális erő ismertetőjegyei. Amennyiben a megelőző század gyermeke, és alkotóereje teljében veszi át a jogart, az uralkodóház kiváló királyai közé emelte volna a történelem.

A magyarság iránti orientációját már neveltetése is determinálja. Gimnáziumi tanulmányait magánúton, Spanyolországban végzi. Tanárainak egy része pannonhalmi bencés szerzetes. Mivel anyanyelvén kívül a magyart is tökéletesen bírja, nem meglepő, hogy érettségijét a Spanyolországba utazó debreceni vizsgabizottság előtt teszi le, melynek elnöke a költő fivére, Ady Lajos. A család közben Belgiumba települ át, ezért stúdióit a Leuveni Katolikus Egyetemen folytatja. Huszonhárom évesen társadalom- és politikatudomány területéhez tartozó témából doktorál.

A politika heves forgószéle már fiatalon magával ragadja. Szerepe szerfelett érdekes és figyelemre méltó. Ősei történelmet csináltak, és időnként átrajzolták Európa térképét. Neki nem adatott meg, hogy egy államhatalom erejét irányítsa és érvényesítse. Azonban a huszadik században mindig a történelemformáló erők közelében tevékenykedik, és annak ellenére, hogy eszközei már nem hatalmasak, mégis van befolyása az események menetére. Továbbá igen lényeges, hogy Otto von Habsburgot (ez a polgári neve) mindig az ősgonosszal folytatott közdelem keresztes lovagjainak oldalán találjuk meg.

Az alig huszonhárom éves fiatalembert a történelmi kényszer irányítja a közélet színpadára. Az események megértéséhez 1918-ig kell visszatérnünk. A világháború végén Ausztriában is kitör a forradalom. A parlament két fő politikai ereje a szociáldemokrata és a keresztényszocialista párt. Jelentkezik ugyan mellettük a német nemzeti párt is, de az taglétszámának csekély volta miatt még nem bír jelentős befolyással. Nos, a parlament vezető frakciói – a józan logikával szembeállva – ádázul támadnak az uralkodóházra. Kétségtelen, hogy a háború borzalmát az agg Ferenc József megdöbbenéssel hadüzenete zúdítja a birodalomra, ám a jogos düh hevében tökéletesen megfélemedeznek a Habichtsburg várából indult grófok történelmi érdemeiről.

1914-ben Ausztria-Magyarország még Európa öt nagyhatalmának egyike. Míg Franciaországot vagy Németországot egy egységes nemzettömb gazdasági ereje, népének feltörekvő akarata emelte a nagyhatalmak sorába, Ausztria esetében ilyenről szó sem lehetett. Az örökös tartományok német népessége csak bő egyötöde a monarchia lélekszámának, területe pedig egyhatede az országénak. A katonailag mozgósítható alap tehát szűk. Az impériumot jórészt nem a saját fegyveres ereje, hanem a Habsburgok taktikus, okos, végső soron legtöbbször eredményes politikája

növelte hatalmasra. A birodalmi nagyság tudata nem csupán az állampolgár hiúságát legyezte. A centrális fekvés egy hatalmas földrészt pénzforrásainak csörgedezését is Bécs felé irányította. A császárság javainak első vonalbeli haszonélvezői tehát az osztrák alattvalók voltak. A római kori Vindobona e státus híján aligha vált volna világvárossá, a művészetek és tudományok egyik európai központjává. A háborútól vérgyötört Ausztria népe azonban nem a történelem-filozófusok szempontjára, hanem szenvedélye szavára hallgat, és dühét a Burgra zúdítja. 1918 novemberében IV. Károlyt lemondatták az osztrák trónról. A konok üldözés ezzel még nem ér véget. 1919 áprilisában meghozzák az úgynevezett „Habsburg-törvényeket”, elkobozzák a dinasztia magánvagyonát és tagjait számúzik az országból.

1935-ig azonban sok víz folyik le a Dunán. Az uralomra jutó Hitler ekkor még ravaszul taktikázik, és személyes befolyása alá vonná a két császári ház trónörökösait. Hatalmi bázisát az aulikus érzelmű alattvalók megnyerésével szeretné szélesíteni. II. Vilmos utódai hallgatnak a szirénhangokra, Otto von Habsburg azonban nem hajlandó találkozni a kancellárral. Elvei, világnézete, politikai meggyőződése tökéletes ellentéte a náciizmus eszmerendszerének.

Ezekben az években az osztrák belpolitika is megváltozik. A kis országra rávetül a III. Birodalom félelmes árnyéka, és konkrét események bizonyították: az elnyelés veszedelme nem falra festett rémkép. A korábban említett német nemzeti párt erősödni kezd, létszámukat messze meghaladja erőszakosságuk és arrogáns szemtelenségük. Ők a behatoló náciizmus előőrsei. A félelem a polgároknak felébreszti a császárkor biztonságos időszakára iránti nosztalgiát. Megjelennek és széles tömeggé gyarapodnak az ún. legitimista mozgalmak. A nemzeti összefogás vágya érvényesül: a parlament megsemmisíti a Habsburg-törvényeket és Ottót hazahívják. Schuschnigg kancellár 1936-ban személyesen tárgyal a főherceggel. Az egységfrontot – mely a bekövetkező náci inváziót egyébként sem tudná megakadályozni – mégsem sikerül megvalósítani.

Hitler memóriája azonban jó, és a szándékát keresztelni kívánó Habsburg nevét elraktározza emlékezetében. Az Anschluss után, 1938-ban haladéktalanul parancsot ad letartóztatására. Kevésen múlik, hogy két év elteltével meg nem valósul a jámbor szándék. Zita (IV. Károly özvegye) családjával a belgiumi Steenockerzeelben települ le. Meglepő, hogy veszélyérzetük,

mely az első világháború tapasztalatai miatt is felébredhetne, ezáltal nem működik. 1940 tavaszáig, a német támadás megindulásáig maradnak a Ham nevű kastélyban. Azt, hogy Ottót a veszély lángjának perzselésétől csak hajsza választotta el, tanúsítja a párizsi Ritz szálló vendégkönyve. A Vendome tér patinás hoteljének júniusi nyilvántartásában a megszállás előtti idő utolsó bejegyzett személye Otto von Habsburg. A következő rubrikában Erich Rommel vezérőrnagy neve olvasható. A család Bordeaux-n át Lisszabonba menekül. Ottó elhagyja a kontinentet, és az Egyesült Államokba emigrál. Az itt töltött négy év pályafutásának fontos, politikai karakterét megrajzoló időszaka.

Bár a demokráciák vezetőit nyitottság és nagy mértékű hozzáférhetőség jellemzi, nem állíthatjuk, hogy Rooseveltnél bárki alkalmi beszélgető partnerként jelentkezhetne. Nyilván a történelmi névnek is szerepe van abban, hogy F.D.R. (így emlegetik az amerikaiak az elnököt) több ízben tárgyal Habsburg Ottóval. Az eszmecsereiben megmutatkozik a harmincéves fiatal ember államférfiúi nagysága. Bár egykori hazája földjén halálra keresett számúzott, logikus, történelmileg hiteles érvek sorával igyekszik meggyőzni az elnököt: a háború után vissza kell állítani Ausztria állami függetlenségét. Tekintve azt, hogy a Három Nagy (Churchill, Roosevelt, Sztálin) találkozóin még nem döntöttek a képlékennyé vált országhatárok győzelem utáni rendezéséről, Habsburg Ottó érvelésében előrelátó bölcsesség nyilatkozik meg.

Az USA-ban töltött évek során szoros kapcsolatot alakít ki Eckhardt Tiborral. A Kisgazdapárt volt elnöke 1940-ben emigrál az Újvilágba. Vállalkozása nem egyéni indíttatású. Horthy kormányzó és Teleki miniszterelnök bízzák meg azzal, hogy az Államokban titkos diplomáciát folytasson. Meg kell győznie a szövetségeseket arról, hogy a náci nyomás alatt álló magyar kormánykörök csak minimálisan engednek a német kényszernek, és valójában angolbarát érzelműek. Nyilvánvaló, sok naivítás van abban a feltevésben, hogy egy rejtett, félhivatalos diplomácia ellensúlyozni tudná egy nyilvánosan németbarátnak mutatkozó kormányzat megítélését. Tény azonban, hogy az Eckhardttal együttműködő Ottó von Habsburg az elnökkel folytatott tárgyalásokon következetesen képviseli a trianoni magyar határok revíziójának jogosságát.

A Fehér Házzal kialakított kapcsolat 1944-ben sok tízezer embernek tesz jó szolgálatot. Ezáltal F.D.R. meghívása invitálja rezidenciájába Ottót. A március 19-én

bekövetkezett megszállás után a németek Magyarországra is kiterjesztik az Endlösungot. A tömör program-meghatározás Európa zsidóságának teljes kiirtását jelenti. A deportálást és az üldözöttek koncentrációs táborba zárását a német birodalomban és összes csatlósállamában már végrehajtották. Kállai Miklós miniszterelnök azonban a németek követelését udvariasan, de határozottan visszautasította. Csakhogy kormányát elsőpri a német invázió, és Hitler kreatúrája, Sztójay miniszterelnök készséges kiszolgálója lesz Berlinnek. 1944 júniusáig négyszázhetven ezer vidéki zsidót szállítanak koncentrációs táborokba a marhavagonokból összeállított szerelvények. Már csak a főváros kb. kétszáz ezer izraelita lakosa retteg végzete beteljesedésétől. Ekkor érkezik meg Horthyhoz Roosevelt titkos üzenete, melynek továbbításában Habsburg Ottónak fontos szerepe van. Az elnök figyelmezteti az államfőt: amennyiben nem vet véget a zsidók elhurcolásának, felkerül a háborús bűnösök listájára. Horthy – aki a német megszállást követő hónapokban letargiába süllyedt – ráébred helyzetének veszélyességére. Kiparancsolja a fővárosból a deportálást végrehajtani készülő csendőralakulatokat.

Habsburg Ottó már 1944-ben visszatér a kontinensre. Ekkor indul el politikai pályájának második, több mint fél évszázados szakaszán. Előbb a Páneurópai Unió megszervezésében működik közre, majd a létrejövő Európai Unióban visel választott tisztséget. Az egykor kontinenseket átfogó Habsburg-ház e késői leszármazottja ráébred annak a gondolatnak hatalmasságára, melyet elsőként korosabb barátja, Coudenhove-Kalergi gróf fogalmaz meg. Európa a szellem kisugárzásának páratlan hatású centruma. Művészete, tudománya, politi-

kai és jogi gondolkodása öt világrésznek adott követendő mintát. Évezredes múltú, de elaggott kultúrájú birodalmakban indít friss vérkeringést. Ám e viszonylag kicsiny földrész a huszadik században kétszer válik oly hatalmi törekvések, gonosz eszmék termőtalajává, melyek lángba borítják a teljes glóbuszt. Megoldás csak úgy található, ha Európa egymásnak feszülő erőit bölcs belátás, okos önmérséklet alapján egyesítik. Az új rend nyilván megkívánja majd a határok átjárhatóságának biztosítását. A szétágazó tudományos kutatások egységes koncepcióba foglalása start-előnyt nyújthat az ipari fejlődésnek is. Az országok gazdasági munkamegosztása szintén kedvező hatásokkal bírhat.

Sok esetben fordul elő, hogy ésszerű és életképes gondolatok lebegve maradnak az utópiák szférájában. A Páneurópai Unió mögé még nem sorakozott fel a nagyhatalmak politikai elkötelezettsége, tehát fennáll a veszély, hogy megakad a jó szándékú, ám megvalósíthatatlan eszmék körében. A természetes történelmi fejlődés menete azonban követte az álmódosók előrelátását. A Páneurópai Unió elnöke, Habsburg Ottó megélte az Európai Unió megalapítását. Sőt, módja volt arra, hogy a fokozatosan kiépülő rendszer intézményeinek működtetésében negyedszázadon át szerepet vállaljon. 1979-ben ugyanis Bajorország választói delegálják őt az Európai Parlamentbe. Tagja lesz a külügyi bizottságnak, és szakértelmét a Magyarországot érintő ügyek tárgyalásánál messzemenően figyelembe veszik. A közéleti szerepléstől 2004-ben vonul vissza.

Habsburg Ottó hazánkba 1988-ban magánemberként látogat el, a következő évben már a magyar állam hivatalosan fogadott vendége. Baját 1990-ben inkognitó-

ban keresi fel. Egy év múlva városunkba a Keresztény Értelmiségi Szövetség és az önkormányzat meghívását elfogadva érkezik. A dátum – melyet ő választ meg – sokatmondó: november 1. Nyilvánvalóan érzékelhető, hogy az időpont kijelölésnél a Habsburg királyság drámai lezárulására kíván emlékezni és emlékeztetni. Hetven éve tért vissza másodszer IV Károly, hogy a magyar trónra való igényét érvényesítse. Egy aulikus érzelmű főúri csoport féltéjékoztatásának és egy történelmi illúzióknak lesz áldozata. Sem Anglia, sem Franciaország, sem a Kis-antant országai nem tűrik el a Habsburg királyság magyarországi restaurációját. Horthy kormányzó kényszerpályára kerül. Megtépázott kis országot szomszédainak ádáz inváziója fenyegeti. Így a kormánynak ki kell szolgáltatnia az elfogott királyt az angol haditengerészet Baján horgonyzó monitor-egységének. A száműzetés, melynek első lépéseit a király az őrhajó pallóján teszi meg, Madeira szigetére fog vezetni.

Az említett 1991. november 1-jén Habsburg Ottó délután érkezik Bajára. Ünnepléses fogadására 18 órakor a városháza dísztermében kerül sor. A következő nap programja a barátok templomában tartott istentisztelettel kezdődött, melynek befejezése után Habsburg Ottó új díszszalagot kötött a IV. Károly Cserkészcsapat zászlajára. A becses relikviát – mely a húszas években alakult csapat féltett ereklyéje volt – negyvenöt éven át rejtegették és őrizték meg az öregcserkészek. Másfél óra múlva a vendég a pártok házában tart előadást. Ennek címe: *Magyarország helye a megújuló Európában*. A hivatalos program 12 órakor emlékműavatással zárul le a Petőfi-szigeten. IV. Károly és Zita királyné domborművű bronzplakettjét Bartos Endre szobrászmű-

Fogadás a városháza dísztermében. Fotó: Gyulavári J.

Látogatás a Szent László gimnáziumban

Előadás a pártok házában.

vész készítette le. Az emlékbeszédeket dr. Dankó László érsek és dr. Gebauer József, a KÉSZ vezetőségi tagja tartották.

Habsburg Ottó utolsó bajai látogatására 2000. december 14-én érkezett. Ezúttal került sor az első világháború után felállított IV. Károly emlékmű újraavatására. Az eredeti alkotást 1945 után eltávolították, a kőoszlop a múzeum archívumába került. Mivel a gyenge minőségű anyagba vésett felirat szinte olvashatatlanná vált, méltóbb és maradandóbb monumentumot állított a város. Nem kerülhetett vissza az eredeti helyére, az ún. királylépcső tövébe, mivel azt a közúti hídfeljáró megépítése során elbontották. A rusztikus oszlopon fekete márványlap arany betűi őrzik a nemzetet óvó intelmet: „...Magyarok, tanuljátok jobban szeretni a hazát, mint ahogy egymást gyűlölték.”

Dr. Dániel József

A IV. Károly-emlékmű

Székelykapu egy sváb faluban

Etnikumok és népcsoportok összeolvadása a jelképek és megemlékezések tükrében

– Az írás a 2011. augusztus 26-án a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadás szerkesztett változata –

Arra teszünk kísérletet előadásunkban, hogy megmutassuk, miként szemléltetik egyetlen község megemlékezései, emlékművei, hivatalos okiratokon is használt szimbólumai a helyi etnikai összetétel megváltozását, illetve a népcsoportok összeolvadását. Vizsgálatunk során az észak-bácskai Csátalja község 1990 és 2010 között állított emlékműveit, szimbolikus jelentésekkel bíró, illetve az egyes népcsoportokhoz kapcsolódó megemlékezéseit vesszük górcső alá.

Csátalja Bács-Kiskun megyében (Felső-Bácskában), Bajától 20 km-re délre, a szerb határ közelében található. Első írásos említése a 16. századból származik. A község neve török-délszláv eredetű lehet, ám délszláv lakosságnak a későbbiekben nincs nyoma. A török megszállás alatt csaknem teljesen elnéptelenedett település a 18. században kamarai birtok lett, betelepítését 1729-ben kezdték meg. A faluban az évszázad végére a német (sváb) etnikum vált szinte kizárólagossá, a kezdetben jelen lévő magyar lakosság a szomszédos magyar falvakba költözött. Egészen 1945-ig a svábok határozták meg a település jellegét és életformáját: a föld- és különösen szőlőművelő nagygazdák alkották a település elitjét. (A köztudatban emiatt Csátalja a mai napig „sváb községként” él.) A település sakkátblaszerű, a templomtértől

kiinduló elrendezése, a hosszú falusi házak/ paraszti porták ezt ma is tükrözik. A homogén etnikai jelleg 1945-től megszűnt: a németek egy része a front elől menekült el, másokat a kollektív bűnösség jegyében 1946-47 folyamán erőszakkal telepítettek ki Németországba, nagyrészt az amerikai megszállási övezetbe (kb. 2200 fő, a korábbi lakosság 3/4-e). Ugyanakkor a településre kerültek az 1941-ben eredetileg a visszacsatolt Dél-Bácskában letelepített, de onnan menekülni kényszerülő bukovinai székelyek (Istensegíts/Tibeni községből 180 család, kb. 700 fő), a magyarországi földreformrendelet révén földigénylőként ide irányított tiszántúli (gyomai) szegényparasztek, valamint a cseh-szlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény révén a községbe került felvidéki magyarok (14 településről 30 család, 165 személy). A különböző környezetből jött, eltérő kultúrájú, iskolázottságú népcsoportok együttélése sokáig nem volt problémamentes. E népcsoportok közül főleg a székelyek vetették meg tartósan a lábukat a településen; a gyomaiak legnagyobb része – nem értve az önálló gazdálkodáshoz – néhány év után továbbállt, az eleve sok helyről érkező felvidéki csoport szétszóródott, míg a földbirtokaik kisajátításával egzisztenciájukat veszített svábok fiatalabb rétege is többnyire máshol keresett megél-

hetést, de körükben erős volt a nyelvi-kulturális asszimiláció is. Anyanyelvként a németet ma csak a legidősebb korosztályban beszélnek. Az arányok eltolódásában az is szerepet játszhatott, hogy a székely családok első generációjában általános volt a sokgyermekes családmodell, míg a svábok között a 20. században az egykézés, illetve a kevés gyermek vállalása volt jellemző. Ma a község 1691 lakosából 97%-a vallotta magát magyar, 6,4% német kötődésűnek. (A legutóbbi népszámlálás kettős kötődést is engedélyezett. A székelyek számát kb. 600 főre becsülik.)

1945 előtt a településen történelmi eseményekre, etnikumokhoz (is) kötődő emlékművek állítása nem volt jellemző; inkább a vallásgyakorláshoz/ hálaadáshoz kapcsolódó építmények emelésére (pl. útszéli kereszték), illetve egyes népszokásokhoz kapcsolódó szobrok állítására került sor (Orbán-szobor), de ezeket is magánszemélyek finanszírozták. Az egyetlen ismert kivételt az első világháború áldozataira emlékező, a temetőkapolna mellett elhelyezett emlékmű jelentette, de erről is tudható, hogy „felsőbb utasításra” készült. (1917-ben törvényben rendelkeztek róla, országszerte kb. 1100 hasonló emlékmű épült ugyanebben az időben.) Ennek érdekessége, hogy felirata német nyelvű, de az áldozatok nevei – holott egytől egyig svábokról

van szó – magyaros formában szerepelnek. A két világháború között a temetőkálvária mellé egy ún. „Hősök ligetét” is létrehoztak. Ez utóbbi azonban a második világháború után tönkrement, az Orbán-szobrot a nemzetiségi csatározások időszakában ledöntötték, és az útszéli keresztek – amelyek megőrizték az állítató német családok neveit is – nagy része is romlásnak indult.

1945-1990 között semelyik népcsoport történetére, főképp tragédiájára utaló emlékműveket nem lehetett állítani: a megmaradt németeket még sokáig a kollektív bűnösség bélyegével és a „fasiszta” jelzőkkel illették, tragédiájuk említése is tabutémának számított, a székelyek és a felvidékiek pedig a „szomszéd népek érzékenységére” való tekintettel nem emlékeztek meg életük meghatározó eseményéről. Eközben a nemzetiségi feszültségek az 1970-es, 80-as évekre jelentősen oldódtak, ebben az időben számos vegyes házasságra is sor került. Bizonyos fokig a székelyek „asszimilációja” is megtörtént: eredeti nyelvjárásukat a fiatalok már nem beszélik, életformájuk is megváltozott, és népszokásaik egy része is feledésbe merült. Ezzel együtt messze ők számítottak a leginkább összetartó, egységes közösségnek. Szintén nem lényegtelen, hogy az 1960-as, 70-es évektől lehetővé vált a Nyugat-Németországba kitelepített németek rendszeres „hazalátogatása” is, amely ugyan kezdetben az egykori házaikban élőkben aggodalmat váltott ki, utóbb viszont jó emberi kapcsolatok kialakulásához is elvezethetett.

A rendszerváltozás után viszont rendkívül sok emlékmű, emléktábla felállítására került sor, amelyek többsége valamely, a településen élő népcsoport történetéhez, hagyományához kapcsolódik. Kezdetben a kezdeményező szerep a Németországban működő csátaljai szülőföld-egyesületé (Heimatverein Csátalja) és a helyi Német Kisebbségi Önkormányzaté volt, később a települési önkormányzaté lett; 2002 után pedig egy, a nemzeti szimbólumokra érzékenyebb polgármestert választottak, aki maga is több emlékmű állításának és megemlékezésnek kezdeményezője lett, és hozzájárult ahhoz, hogy az emlékművek egységes környezetbe kerüljenek. Az egyes népcsoportokhoz jobban kötődő emlékművek avatása gyakran sarkallta a másik népcsoportot „saját” emlékmű létrehozására, de az egyes munkák esetében aktuális divatok is szerepet játszottak.

Az első emlékmű (a 2. világháború áldozatainak emlékműve, egyúttal „megbékélési emlékmű”) avatását a németországi Heimatverein kezdeményezte a helyi ki-

A második világháború áldozatainak emlékműve, 1993

sebbségi önkormányzattal karöltve. Kezdetben vita tárgya volt mind az emlékmű helye, mind az, hogy milyen névsort és feliratot tartalmazzon. Végül egy helyi üzemből elkészült, formájában egyes régi német sírokat idéző alkotás a falu központjában álló katolikus templom mellé került, és nemcsak a Csátaljáról behívott vagy a háború során itt meghalt (német és zsidó) áldozatok névsorát tartalmazza, hanem azóta a településre költözött (székely, felvidéki és gyomai) lakosok elhunyt hozzátartozóinak neveit is. Az anyagi terhek nagy részét vállaló Heimatverein ragaszkodott a németek kitelepítésére utaló mondatához is. Főképp ez váltott ki vitát, hiszen

Az 1995-ben állított székely kopjafa

a köztudatban ekkor is úgy élt még, hogy csak nemzetiszocialista érzelmű svábok kitelepítésére került sor. Az emlékműállításához egy ún. „megbékélési ünnepély” is kapcsolódott, amelyre kb. 600 egykori csátaljai érkezett, nagyrészt Nyugat-Németországból, akiknek egy részét helyi (magyar) családoknál szállásolták el. A vendégek és vendéglátók közötti beszélgetések alkalmat adtak a sorsközösség felismerésére és bizonyos – kölcsönösen meglévő – előítéletek feloldására is. Az új emlékmű mellett a templom belsejében a település múltjára és az eseményre utaló emléktáblákat helyeztek el, illetve egy németországi naiv művész újrafestette a temetőkálvárián található stációkat. Az esemény annyiban mindenképp „kegyelmi pillanat” volt, hogy 1993-ban még jelen lehetett az egykori elűzöttek egy olyan generációja, amely még személyes élményekkel rendelkezett a háborúról. A köztudatban az ünnepély talán emiatt a „németek ünnepeként” vagy „német találkozásként” került a köztudatba, habár az ünnepségen a helyi székely népdalkör is fellépett. A szónokok többsége viszont valóban a németiség köréből került ki, a polgármester helyett a helyi kisebbségi önkormányzat elnöke beszélt. Egyes kisebbségi vélemények ezekből – teljesen alaptalanul – „fasiszta hangokat” véltek kihallani. Az ezt követő oldódó hangulatban a település határához végre két nyelvű községtábla kerülhetett, illetve németországi hívek adományaiból helyreállították a templom régóta sérült tornyát.

1995-ben állították fel a településen az ún. „székely kopjafát”, amely a bukovinai székelyek Csátalján való megtelepedésének 50. évfordulójára készült el. Készítője, Tusa János a csátaljai székelyekhez hasonlóan istenségi származású. Az erdélyi jellegzetességnek számító kopjafák emlékműként való alkalmazása a 90-es években jött divatba Magyarországon, számos újonnan állított 1848-as vagy 1956-os emlékmű is ezt a formát kapta. (Tudomásunk szerint a katolikus Istenségi szobor az inkább reformátusokhoz kötődő kopjafák temetkezésnek nem volt hagyománya.) Az emlékmű helyének a községi park kínálkozott, amely az 1970-es, 80-as években ún. „felszabadulási park” volt. Ez a templomtól a temető felé vezető Erzsébet utca szélessége miatt lett kialakítható, és a rendszerváltás előtt pl. úttörőavatások helyszíne volt. (A régi funkcióra emlékeztető vöröscsillagot közben eltávolították.) A kopjafába Tamási Áron jól ismert sorait vésték. Az avatás azonban ekkor sem kizárólag a székelyek ünnepe volt, azon vala-

mennyi helyi népcsoporthoz tartozók részt vettek és szerepeltek is, sőt a németek egy része úgy interpretálta a részvételét: ők is eljöttek a „mi ünnepünkre”, nekünk is el kell mennünk az „övékére”.

Az 1990-es években a magyar történettudományban is sor került a németek 2. világháború utáni erőszakos kitelepítésének újraértékelésére, és kimondhatóvá vált, hogy itt igazságtalan etnikai tisztogatásról volt szó. Ennek fényében országszerte számos németek (is) lakta településen került sor az eseményt felidéző emléktáblák, emlékművek átadására, Csátalján 1996-ban a kisebbségi önkormányzat kezdeményezésére. A tábla az egykori község háza – a kitelepítésre ítélt németek összegyűjtésének helye – falára került. (KÉP: a kitelepítés emléktáblája) Kétnyelvű feliratában a „kitelepítés” szó mellett az „elűzetés” szó is szerepel. Ennek az az oka, hogy egyrészt a németországi terminológia ebben az összefüggésben nem használja az „Aussiedlung” (kitelepítés, kitelepülés) szót, másrészt így a tábla azokra is emlékeztet, akik nem a szervezett kitelepítési akciók során, hanem pl. a szovjet front elől önként menekülve vagy hadifogságból visszatérve, de etnikai hovatartozásuk miatt kényszerültek szülőfalujuk elhagyására. A tábla avatására az első csátaljai transzport elindulásának (1946. november) 50. évfordulójához igazodva került sor.

Szintén az 1990-es évek jellemző jelensége volt városok és községek esetében a pártállamban rájuk erőszakolt, általában heraldikailag is kifogásolható települési címerek visszacserelése a korábban használatosra; amennyiben pedig ilyen nem

Csátalja 1998-ban elfogadott új települési címere

A németek kitelepítésének emléktáblája

volt, akkor új címer tervezésére került sor. Csátaljának korábban nem volt hivatalos címere, a település egy 18. századi pecsétjén a templom védőszentjének, Szent Istvánnak stilizált alakja látható. A község képviselő-testülete – a kisebbségi önkormányzat javaslatára – a régióhoz kötődő (bajai származású) Szegfű László középkortörténész-heraldistát bízta meg az új címer megtervezésével. Az 1998-ban elfogadott változat ún. „beszélő címer” (tessera loquens), ugyanis utal a település múltjára és a községben élő meghatározó népcsoportokra is. A négyelt reneszánsz pajzs jobb felső mezejében Szent István alakja látszik, ez utal a régi pecsétre, valamint arra, hogy a község mai helyén a középkorban kolostorral bíró település állott (Tárnokmonostor). A bal felső mezőben látható szőlőfürt a 19-20. században a németek révén nagy jelentőségűvé vált szőlő- és borkultúrára utal; a csátaljai kadarka sokáig országosan keresett bornak számított. A jobb alsó sarokban Attila kardja, valamint az ősi székely jelképek, a Nap és Hold láthatók, amelyek a községbe telepített és ekkor a lakosság többségét alkotó székelyek jelenlétére utalnak. A bal alsó mezőben látható villás farkú fecsképár látható, amely egyrészt utal a település nevének eredeti jelentésére (útvilla), másrészt a fecskék a táj jellegzetes madarai, de költözőmadarak lévén utalhat az innen elszármazott, de rendszeresen visszatérő egykori lakosokra is. A pajzs fölött látható csőrös csatasisak a település hősi halottainak állít emléket, a nyitott, arany leveles koro-

na a községi autonómiát jelképezi. Ez a címer rövid idő alatt általánosan elfogadottá vált, és egyebek mellett a „község borának”, az újra előállított kadarkának címkéjén is megjelenik.

Az először 2002-ben megválasztott polgármester, Kovács Antal álmolta meg, hogy az egyelőre csak a székely kopjafának helyet adó park területére további emlékművek kerüljenek, s ezzel a terület egyfajta kultuszshellyé váljon. Ennek részeként került át ide az eredetileg a régi község háza falán elhelyezett, a községi gázszolgáltatás megindulására emlékeztető,

1994-ben avatott emléktábla amelyhez újonnan – némileg szokatlanul – egy kopjafa is társult. (Kopjafákat vagy síremlékekre vagy tragikus eseményekre emlékezve szoktak állítani.) Emellett elkészült egy a magyarországi forradalmakra és az államalapításra emlékeztető, turulmadaras kopjafa, amely a székelyudvarhelyi millenniumi emlékművet idézi. (Ennek oka az, hogy ottani faragók munkája.) Érdekes módon a német kitelepítés emléktáblája a régi helyén maradt, és ezzel jóval kisebb figyelmet is kap. (A polgármester szóbeli magyarázata szerint azért, mert az emléktábla a kisebbségi önkormányzat ügye.)

2007-ben a polgármester kezdeményezésére szintén a parkban állították fel a trianoni békeszerződés emlékművét, amely formájában a Szent Koronát idézi, felső részén a történelmi Magyarország vármegyéi, alsó részén a régi és az új Magyarország térképe látható. Az emlékműállítás viszonylag komoly sajtóvisszhangot váltott ki: sokan eleve megkérdőjelezték, szerencsés-e ilyet állítani, és miért épp egy kis

A 2004-2007 között készült Trianon-emlékmű

A származási helyek listája a felvidékiek kopjafáján, 2007

bácskai faluban. A település története azonban némileg választ ad a kérdésre: e község – amely egyébként az első világháború után évekig szerb megszállás alatt állt – lakóinak sorsát Trianon és következményei alapvetően meghatározták. Az avatóünnepségre a helyiek mellett valamennyi, egykor Magyarországhoz tartozó régió képviselőit meghívták; Tőkés László és Ágoston András beszédet is mondott, Duray Miklós levélben köszöntötte az ünneplőket. Az avatás óta Trianon évfordulóján minden évben ünnepséget tartanak itt. 2010-ben itt mutatták be a polgármester kezdeményezésére megalkotott, Árpád vére, illetve Magyarok könnye fantáziánéven előállított ún. „Trianon-bort”, amelyek magyarországi és a Kárpát-medence más részein működő borászok együttműködése, boraik házassága révén született.

Ugyancsak 2007-ben, szeptember 15-én avatták fel egy kisebb ünnepség keretében a parkban az ún. „felvidéki kopjafát”, amely e népcsoport elűzetésének 60. évfordulójára készült el. Az ünnepségen nagy számban voltak jelen a településről időközben elszármazók is, valamint a szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának akkori alelnöke (ma elnöke), Berényi József is. Faragott fejfák, kopjafák állításának – főképp a két világháború között időszakról kezdődően – a felvidéki magyarok között is kialakult bizonyos hagyománya, igaz, itt a kopjafa elsősorban nemzeti jelképnek számított; elterjedése pedig az „archaikusabb(nak vélt) hagyományokat, magyarságát jobban őrző” Erdély iránti érdeklődésnek volt köszönhető. (A deportálásról számos szlovákiai településen is kopjafaállítás emlékeztek meg.) Annyiban a családjai kopjafa is ebbe a sorba illeszkedik,

hogy ez itt a közösségi emlékezet jele, amely nem konkrét halottakra, hanem magyarokat tragikusan érintő történelmi eseményre emlékeztet. Miután a faragott fejfa, kopjafa mint síremlék Csátalján soha nem jelent meg, így abból kell kiindulnunk, hogy ez is a magyarok lakta területeken megfigyelhető, a szakirodalomban többször leírt „kopjafa-revival” része. A kopjafán (Rigó Gábor alkotása) egy emléktábla azon szlovákiai települések neveit is megörökíti, ahonnan Csátaljára telepítették őket.

Elülső részébe az ugyancsak felvidéki származású Prohászka Ottokár főpapi jelmondatát („Míg élek, emlélek”) valamint a „Szülőföldünk a Felvidék” feliratot véstek, oldalán Csátalja címere látható.

2008 tavaszán avatták fel át a park bejárata előtt a székelykaput, amely így – főleg, hogy tőle kövezett út vezet az emlékművekhez – mintegy bevezeti a látogatót a település egyik fő közösségi színterére. Ilyenformán egy ún. „közösségi kapuról” beszélünk, hiszen nem lakóépületbe vezet. Másrészt – miután a park közvetlenül a község központi helyközi buszállomása mellett helyezkedik el – a faluba tömegközlekedéssel érkező látogató először ezzel az építménnyel szembesül. A fedeles vagy székelykapu egyébként – ellentétben több, székelyek által is lakott dunántúli helységgel – lakóházak bejárataként nem terjedt el a településen; egyetlen családi ház előtt épült – némileg egyszerűsített formavilágú – székelykapu a 2000-es évek elején. (A helybeli székelyek egyébként is minimális átalakításokat végeztek csak az általuk „örökölt” sváb házakon, de az újonnan építettekben sem teremtették újjá a hagyományt.) Itt a székelykapu elsősorban arra utal, hogy a község többségét évtizedek óta a bukovinai székelyek alkotják, akik körében az új évezredben egyébként is erős önmagukra találás figyelhető meg: számos, már eltűnt néphagyományt igyekeznek felújítani, és próbálják magukat önálló közösségként is megszervezni. A polgármester szerint a kapuállításával is jelezni próbálták, hogy „Csátalja székely falu”. A „székely honfoglalás” szimbolikus jelzése nem egyedülálló jelenség: számos Tolna és Baranya megyei, valamint bácskai településen állítottak hasonló funkció-

A 2008-ban felállított csátaljai székelykapu

jú kapukat. A 2008-ban átadott székelykapu erdélyi faragómesterek, id. és ifj. Pállfy Béla alkotása. Megbízásuk egyrészt az autentikus jellegre való törekvéssel, másrészt a község erdélyi kapcsolatainak megélénkülésével magyarázható. Díszítésében megjelenik a székelység motívumai közül a nap és a csillagok, továbbá a magyar középcímer, „koronáját” pedig egy Tompa László -idézet adja: „Őseidnek szent hitéhez, / Nemzedetnek gyökeréhez, / Testvér ne légy hűtlen soha”.

A község temetője ugyancsak mutatja az etnikai változásokat. Kb. 1948-ig a svábok által előszeretettel alkalmazott, jellegzetes sírkövek domináltak, amelyek mészkőből vagy a gazdagabb családok esetében bazaltból, márványból készültek. Ezek jellegzetességei egyfelől a német nyelvű, többnyire gótbetűs feliratok, másrészt a sírkövek alsó részén található sírversek (epitáfiumok) voltak. A temetkezés ezen formája 1948 után a megmaradt svábok körében is teljesen eltűnik. Hogy ennek az az oka, hogy esetleg a sváb sírkövest is ki-telepítették vagy egyszerűen más megoldások jöttek divatba, nem tudni; annyi biztos, hogy innentől új, meglehetősen egysíkú formák terjedtek el. A „német sírok” a temető hátsó részében találhatóak, ám ezeket – a többségében hozzátartozók híján nem gondozott – sírokat már az 1980-as évekre gaz és vadul terjeszkedő cserjés növényzet nőtte be, a régi sírok eltűntek a látogató szeme elől. A kérdés a 2000-es években lett ismét aktuális, amikor a temető elülső része megtelt, és az önkormányzat újra értékesíteni próbálta az időközben lejárt sírhelyeket, és a növényzet irtásába fogott. A helyi Német Kisebbségi Önkormányzat – egy Németországba került pol-

*Ricinus**Hanga őszirózsa**Orvosi ziliz**Dáliák**Bogáncs**Kányabangita (termésben)*

Az évszakok és virágos növényeik

(Ősz)

„Őszbe csavarodott a természet feje,
Dérré vált a harmat, hull a fák levele...”
(Arany János: Toldi estéje)

A Nap évi járása során a nyár végére újra eljut az Egyenlítőhöz, és szeptember 23-án felette delel a Zenitben, amely következménye az őszi napéjegyenlőség: 12-12 óra a nappalok és éjszakák hossza. A csillagászati őszi a téli napfordulóig (december

22-ig) tart, míg a meteorológiai őszt szeptember 1-jétől számítjuk. Az őszi és téli évszakok jelentik nálunk a téli félévet, amelynek során a nappalok hossza 12 óránál rövidebb lesz egészen március 21-ig. A napmagasság csökkenésével a hőmérsékleti értékek is egyre alacsonyabbak lesznek, olykor már szeptemberben is előfordulhatnak talaj menti fagyok. Nagy örömről az idei őszi az átlagnál jóval maga-

sabb hőmérsékletekkel lepott meg bennünket. Az egyre csökkenő hőmérsékletet a fás szárú növények leveleinek változatos színkavalkádjai jelzik csodálatos variációkban. Csupán néhány virágos növény „igyekszik” még a kivirulással a fagyok beköszöntése előtt. A komolyabb fagyok hatására azután a lágyszárúak elfagynak, a fák pedig lehullatják leveleiket.

Dr. Laki Ferenc

„Őszülő” erdő

Rézvirág (Zinnia)

Érdes napraforgó

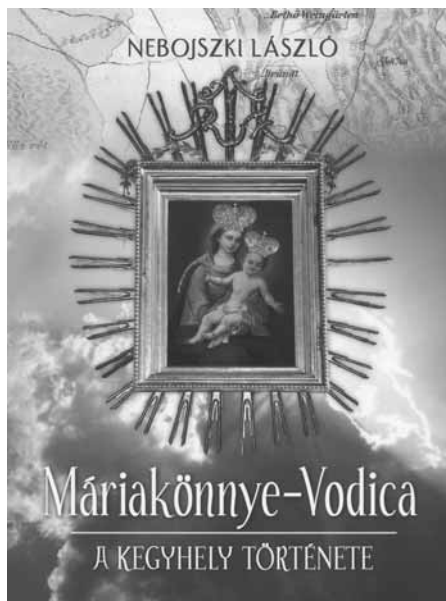
A juhar még ellenáll...

Máriakönyve, avagy a bajai Vodica története

Nebojszki László: *Máriakönyve–Vodica. A kegyhely története. Páduai Szent Antal Plébánia, Baja, 2011.*

Dr. Nebojszki László neve nem ismeretlen a felső-bácskai helytörténeti kutatásokat figyelemmel kísérő olvasó előtt, s még kevésbé az, ha a vidék vallási népeletét vizsgáló tudós feltárókat említjük. Ugyanis Nebojszki László eddig a *Bajai Honpolgár* vagy a *Természet Világa* oldalain több ízben is hírt adott arról az épített s megmaradt vagy veszendő, illetve elveszett szakrális örökségünkről, amelyről keveset vagy alig tudtunk. Ilyenek a Határbeli kegyhelyek Felső-Bácskában, Tartást adó gyökerek, illetve az önálló kötetként tavaly megjelent *A katymári Vodica* című publikációi. A bajai gépészmérnök, aki szakközépiskolai tanáremberként kötelezte el magát a bácskai népelet feltárása mellett így mutat szép példát lokálpatriotizmusból, tudományművelésből és -népszerűsítésből. Idei nagy munkája – s eddig a legnagyobb – a bajaiak, illetve a felső-bácskaiak legnagyobb zarándokhelyének teljes bemutatása. Az 1923. óta – „az I. világháború utáni korhangulat nyomán”, s Vojnich (Borbíró) Pongrác gimnazista ötlete alapján – Máriakönyvének nevezett, korábban csak Vodicaként, Szentkútként ismert kegyhely kápolnájának 200 éves jubileuma adta az apropót Nebojszki Lászlónak, hogy ezt a pazar kiállítású, gazdagon illusztrált kétszáz oldalas szép monográfiát a zarándokok, a hívők, a kutatók és az érdeklődő olvasók kezébe adja. Illesse köszönet érte mindazokat, akik ebben a szerzőt és a könyvet segítették!

Nebojszki László kutatásai a török uralom előtti korba nyúlnak vissza, amikor is e vidék katolikus lakossága a Duna jobb partján egykoron állt bátai Szent Vérégyhelyet látogatta, ugyanis az ilyen ereklyetisztelet jelentősebb déli állomása volt Báta és az ottani apátság, míg jóval északabba Garamszentbenedek, ahol máig létezik a Szent Véré-kápolna, s onnan való a legszebb magyarhoni Úrkoporsó. A bátai zarándoklatok korában lehetett kultivált a nyugat-bácskai Bajkút is, amelynek tisztelete a török idő alatt, hívek híján, megfogyatkozott, de a telepítések újjászervezése után, a 18. században lassacskán ismét visszanyerte régi jelentőségét Doroszlón Szentkút néven, ahol az anyaország-

tól elszakított magyarok, és más nemzeti-ségű katolikusok keresik a Szűzanya oltalmát. Ugyancsak ilyen 18. századi fogantatású Máriakönyve kegyhelye, melynek történetét, földrajzi fekvését, megközelítési lehetőségeit a teljességre törekvő igényével mutatja be Nebojszki László. A Szakrális hely mondái fejezetben megtudjuk a 18. századi eredetmondákat, és szól a szerző a kegyhely kanonizációjáról is: „A 19. század elején még apokrif kegyhely egyházilag elismertté Kollonich László kalocsai érsek »esedezését« követően VII. Pius pápa 1816. december 16-án kelt, az ide érkező zarándokoknak teljes búcsút engedélyező dekrétumával lett”. Addigra azonban – 1811. óta – már állt az első kápolna a Vodicán. Meg kell vallanunk, hogy a Bácska népi vallásosságát kutatók tudják, hogy ez a szentély nem az elsők közül való a vidéken, inkább egy későbbi keletkezésű. Hiszen a nem is olyan messze fekvő Bezdán pusztán már 1710–1720 között építettek fogadalmi templomot a Szentháromság tiszteletére az ottani katolikus és pravoszláv juhászok – s a vidéken abban az időben jelen volt interkulturalitás és interkonfesszionális szép példáját látjuk akár a bajai, akár a bezdáni kápolna építésében. Nebojszki László új könyvében említi is azt a mondát, amelyet e sorok írója jegyzett fel egy ennél korábbi kápolna eredetéről. A Zomborhoz közeli tanyacsoporton álló szép barokk szentélyről van szó, amelyet Markovich József, Zombor város szenátora emeltetett fogadalomból a

Havas Boldogasszony tiszteletére 1780–1781-ben, s amely kápolna a mai napig őrzi a hajdani csoda emlékét. Bár a bajai Vodica mint szentkút már 1772-ben említették Balla Antal kamarai és állami mérnök (földmérő) mappáján „Fons Csorgó kút / Rascianum Vodica” (35. p.). Ugyanennek az inzellérnek egy másik forrása 1795-ből való, amelyben „Fons SzentKut, olim Ađica / Rascianum Vodica dictus” (36. p.). Nos, a fordítás körül akad még gond, ugyanis az ađica a szerb nyelvben turcizmus és ma adica alakban használatos: szigetet, szigetekskét jelent. Az innen mintegy 35–40 km-re fekvő Duna menti Monostorszeg (Bacski Monoštor) hatalmas kiterjedésű erdejének is ez a neve: Adica. A szent hely vizes, mocsaras környéke nem utal-e arra, hogy ez a hely valaha tényleg sziget lehetett?

Ez a szent forrás kegyhelyként, s az 1811. évben történt kápolnaépítés után még inkább az egész északnyugat-bácskai régió kedvelt zarándokhelye lett, s az idők folyamán egyre erősödő szerepét növelte a lakosságában számottevő Baja város közelsége is, hiszen még II. József tiltása a hosszabb zarándokutakat illetően sem akadályozhatta meg a városiak idelátogatását, lévén a kegyhely a városhoz közel.

A bajai kegyhely legendáiban a könnyező Mária-kép vándormotívuma szerepel, valamint a forrás. A mai kápolna kegyképének eredetéről Nebojszki László ismert és tudós elődökre hivatkozva szól, azonban nem hárítja el azt a szájhagyományon alapuló feltételezést sem, hogy a mai bajai belvárosi templomban levő koronás kép lenne a korábbi kápolnakép. Itt kell szólnunk a könyvnek arról a pozitívumáról is, hogy a Ferenc-rendi templom Historia Domusát tüzetesen olvasva szól a szerző a városi Szent Antal-templomban történő offerálásokról, amelyek a 19. század első harmadától datálhatók, s megannyi szép ezüsből készült ajándékkal látták el a hívők a templom oltárait. Ugyanez történt a vodicai kápolnában is „»a kápolnában fogadalmi hátaltárgyak, viaszból, fémbeformált szívek, karok, lábak díszítették a falat«, felajánlásukat a Kisboldogasszony napi búcsún figyelték meg leginkább” – idézi a szerző Major Máté 1973-ban kiadott *Egy gyerekkor és egy kisváros emléke* (Budapest, 1973) című művét (57. p.). Ezek az adományok valójában megsem-

misültek az 1840-ben keletkezett nagy tűzben, de a későbbiekben is megmaradt a votívtárgyak ajándékozásának szokása, amiről a bajai Türr István Múzeumban található ezüst offerpéldányok, illetve a korábbi s gyakoribb viaszofferek öntőformáinak illusztrációi tájékoztatnak.

Nebojszki László könyvében a 200 éves évforduló kapcsán szól az első kápolna adományozóiról, alakjáról, harangjairól, a környezetében az idők folyamán kiépült kálváriáról, a kegyhelynek a város vallási életében betöltött szerepéről, a vodicai kápolna pénztári állapotáról. Az 1919-ben készült Vodica-kegyhely szerelvényeinek teljes leltárjegyzéke nemcsak kor-, de vallásgyakorlási dokumentum is. Ez tudósít a kápolna körüli szakrális építményekről: „Szűz Mária szobra, vaskerítéssel, alapítványa Böhm Annától, Latinovits János kőkeresztje, két kisebb kőszobor alapítvány nélkül, 14 stacio, keresztút, Katolikus forrás-kápolnácska, Szerb kereszt és forrás kápolna” (66. p.).

A szabadtéri szakrális emlékművek kapcsán említésre méltó a szerző azon igyekezete is, hogy szól a kutatásai során fellelt olyan apró, marginálisnak tűnő forrásokról is, amelyek bár nem kapcsolódnak szorosan könyvének témájához, de jó adalékként szolgálnak másoknak, akik a vidék népi vallásosságát kutatják. Ilyen adaléka egy zárójeles említés a 15. oldalon, amely arról tudósít, hogy a vaskútiak a Vodícára vezető út mellett Szent Vendel-szoborfülkét emeltek. Jelen sorok írója a dél-alföldi Szent Vendel-kultusz kutatásával (is) foglalkozott, s így megállapíthatja, hogy az említett településen bizonyára állattartó németek éltek, hiszen mifelénk leginkább ők tisztelték a szentet patrónusukként.

A Máriakönyve kegyhely történetének periodizációja öt nagy korszakot különít el. A pravoszláv kezdetektől a katolikus kápolnáig című fejezet éppen ezen a napjainkig heterogén nemzetiségű és felekezetű vidéken épült kápolna kialakulásáról szóló okmányokra támaszkodva vázolja fel a kegyhelyé válás kezdeteit. A következő periódus több mint száz évet ölel fel, valójában a kegyhely virágkorát 1922-ig, azaz a Baja város plébániákra történt felosztásáig tartó időszakot. A harmadik korszakban Máriakönyve a ferences templom, vagyis a Szent Antal plébánia fenntartása alá kerül. Ez már a Trianon utáni idő, a fájdalom és a könnyek ideje (névvaltoztatás), a fohászkodásé. Épp ezért történhetett meg, amit a plébánia Historia Domusa írt az 1923. évi búcsúról: „Kisasszony és Mária nevenapján Vodican

bucsu volt ismert szokások és környékbeli résztvevő bucsusok tömege mellett, kik körülbelül két napon keresztül 10 000-re lehettek” (68. p.). 1930-tól nagyobb bővítések történnnek a kápolnán, s mindez 1934 búcsúján teljesedett ki a zarándokok nagy tömegével. Egyik csapás a másikat éri – írhatta volna a monográfus a bajai Vodica történetében. A szerb megszállás és a szomszédos területek elszakítása után magára eszmélő, újjáéledő kegyhely őreit, a ferences barátokat 1950-ben elszállították Debrecenbe, a bajai kolostort bezárták. Csendes, de nem eseménytelen időszaka volt ez a vallásgyakorlásnak Máriakönyven. Így például a kegyhellyé nyilvánítás 150. évfordulóján, 1967-ben a zarándokok hatalmas serege gyűlt össze az ünnepelő megemlékezésre. Ebben az időszakban épül meg a lourdes-i barlang is a kápolnától délre (1974). A kerek évfordulók szépen megünnepelték érsekek, püspökök részvételével: Szent István király születésének 1000. évfordulóját 1970-ben, a rendház alapításának 250. évfordulóját 1972-ben, 1973-ban elvégezték a kápolna felújítását. Az utolsó időszak pedig a rendszerváltásként ismert 1989. esztendő óta a máig tartó. Az élő egyház újra él, s Máriakönyve-Vodica a vallási élet egyik fő színhelyévé lett a bajaiak és az egész régió hívőinek életében.

Mi más is volna illőbb folytatás egy Mária-kegyhely történetével foglalkozó könyvben mint magának a búcsújárásnak, a fogalomnak és a cselekedetnek, az esz-

mének és megvalósulásának leírása. Ezt tette Nebojszki László is, és a vallásfilozófiai és -történeti áttekintés után szól a búcsúról, amit általában pünkösdkor tartanak (más bácskai kegyhelyen is), a nagybúcsúról, amit Kisasszony nap vigiliáján és az ünnepen ültek meg – a 20. század második felében az elkülönülő vallásos és politikai ideológiák miatt az ünnepet a legközelebbi vasárnap ülik meg –, a madarasiak, a bátmonostoriak, a katymáriak, a vaskútiak stb. búcsújárásáról, de a Zomborban is egykoron szokásban volt almás leányvásárról is, amelyet a Bajai Közlöny 1908. évi 34. számában talált „A vodicai szerb leányvásár” címen. A néprajzkutatóknak más újdonságot mond is a búcsújárás egy-egy mozzanatának leírásával: „Érdekes szokás alakult ki a vaskúti németek körében, amely a hagyományos zarándoklatok megszűnése után – kissé más formában – továbbra is fennmaradt: »Mikor hazafelé jöttünk, levágtunk egy bürökágot, és annak a szárát szívószálnak használva, itt-hon ittuk azt a vizet, amit Máriakönyvéről hoztunk: nem fájdul meg az ember toroka.«” (121. p.). Recens gyűjtésünk jómagunknak is van, ugyanis 2011 tavaszán egyetemi hallgatóimmal a magyar-szerb határon fekvő vajdasági Regőce faluban jártunk nyelvjárásgyűjtő úton, s az 1940-ben született Besenyi Margit ugyanezt az etnomedicinai hiedelmet mondta el, csak nem említve Máriakönyvet és a forrásvizet, hanem az úrnapi körmenetet. A két falu természetesen nem esik távol egymás-

A vodicai kápolna

hoz, a népi tudás pedig nem máról holnapra jön létre, hanem lám, így szál apáról fiúra (vagy ahogy nálunk, Kupuszinán mondják: firú fire), időbeli és politikai határokat nem ismerve. Köszönet Nebojszki Lászlónak az értékes adatért.

A Kegyhely csodái fejezet maradt a bajai Vodica, immár Máriakönyve történetének végére. Nem bizonyított jelentésekről van szó, nem is egyről, háromról, s mint az lenni szokott, a csoda csak a hitbuzgó hívőknek az. Az egyházi hatóságoknak kell eljárniuk akkor, ha valahonnan ilyen csoda eseményt, gyógyulást, imameghallgatást jelentenek. Szinte azt is mondhatnám: a csoda nem mindenkié, csak aki hinni akar s mer benne, azé.

Nebojszki László hú maradt önmagához, amikor könyvének vége felé közzétette a Felső-Bácska kegyhelyei című fejezetet, s térképen is ábrázolta azt az öt Vodicát (Baja-Máriakönyve, Hercegszántó, Csávoly, Katymár, Gara), amelyet arafelé járva meglátogatni érdemes. Ropant értékes folytatása ez a szerző által 2010-ben kiadott A katymári Vodica, könyvnek, illetve a szabadkai Beszédes Valéria által közzétett Szentkutak a Mosztonga mentén (Üzenet, Szabadka, 1993:11–12. sz.) című tanulmányának.

Nebojszki László új könyvét az adatközlők névsora, a témához kapcsolódó bőséges levéltári és múzeumi forrásjegyzék, irodalomjegyzék, a kegyhely plébánosainak jegyzéke a 19. század elejétől napjainkig, a kegy-

A kegyhely Szent Sírja

hely énekei és imái, a kegyhelyen lévő feliratok (hátatáblák, padok feliratai), a Vodicával kapcsolatos költemények, horvát, német és angol nyelvű összefoglaló zárják.

Végezetül meg kell említenem néhány további kutatási feladatot: Sem a mondák, sem a szerző nem szól a mondáknak a fán függő Mária-kép toposzáról. Ugyanis ez egy még korábbi eredetre utal(hat): ha a menekülő, búsuló fiatalember(ek) Szűzanya-képet láttak a fán, akkor a Szűz Mária-tisztelet ott már honos lehetett. A forrásoknak, a víznek az Alföld minden részén nagy jelentőséget tulajdonítottak az itt élők az agrárkultusz, azaz szinte a honfoglalás ideje óta, s nemcsak a felüdülést szolgálta. De a források vízének esetleg köze lehet a könnyekhez? A kegyhely mondáival kapcsolatban még egy kérdés merül(het) fel az olvasóban: milyen régiek a könnyezésről szóló mondarészek? A közölt feljegyzések mind 20. századiak. A bajai Vodica új neve 1923-ban lett Máriakönyve. Van-e összefüggés az új név szemantikája és az eredetmondák könnyezés-motívuma között? Melyik hatott a másikra?

Ennek a gyönyörűségei könyvnek a bemutatását nem zárhatom kérdésekkel. Milyen szónok lennék én, ha nyitva hagynám a kérdést? Meg kell köszönnünk dr. Nebojszki Lászlónak, az olvasók nevében is, azt az önzetlen munkát, a sok-sok fáradozást, kitaró kutatást, amelynek eredménye a bajai Vodica, vagyis Máriakönyve kegyhely történetének nagy ívű feltárása, bemutatása. Népi vallásosságkutatásunk újabb szép eredménye. Munkájának gyümölcse is maga egy csoda.

Prof. Dr. Silling István

Az élővilág sokfélesége

III. A modern beavatkozások

Darwin úgy fogalmazta meg evolúciós elméletét, hogy ő még nem tudta; a megtermékenyítéskor egy hímivarsejt egyesül a petesejtrel. Az evolúciós folyamat fő mozgatójaként a természetes szelekciót (a rátermettebb egyedek fennmaradását) nevezte meg. Az utódok tulajdonságainak nemzedékről nemzedékre történő kisebb-nagyobb megváltozásainak anyagi hordozóiról – az örökítő anyagról még sejtelt sem volt. A tulajdonsághordozó genetikai sejtalkotók megismerésének első lépcsőfokát jelentette Johann Gregor Mendel (1822-1884) ágoston rendi szerzetes, aki egy időben élt Darwinnal, s korszakalkotó felfedezést tett. A borsófajták keresztezésével végzett megfigyelései alapján első konkrét választ adott arra, miért lesznek eltérők a különböző tulajdonságokkal ren-

delkező szülők utódai, továbbá, hogyan jelennek meg az egyes eredeti tulajdonságok az utódnemzedékben. Mendel előtt már 200 évvel korábban (1669-ben) megfigyelte Joachim Becher, hogy fekete és fehér szülőktől származó galambok az első nemzedékben vegyesen, fehér vagy fekete színűek lesznek, míg ezek további keresztezésével már fekete-fehér foltos galambok is megjelennek. A fehér és piros gyümölcsű fák keresztezésénél hasonlókat figyelt meg: csak a második nemzedékben jelentek meg a foltos gyümölcsű változatok. Maga Darwin is kísérletezett kerti borsó változatokkal, kerti oroszlánszájjal, s megállapította, hogy a kétoldalian részarányos virágú „tátika” (magyar nevét azért kapta, mert a virágot két újjal összenyomva tatógó mozgást imitálhatunk vele)

utódokon a második nemzedékben sugaras virágszimmetriák is megjelennek. Akkor még egyikük sem tudta megnevezni az eltérés okát.

Mendel – aki kedvelte a matematikát – nagy számú vizsgálati anyaggal dolgozott. Termetben, virágszínben, színben és alakban eltérő magvú borsófajták szakaszszérián végrehajtott, sorozatos ivaros keresztezésével, az utódok statisztikai kiértékelésével lefektette az öröklődés alapvető törvényszerűségeit: a domináns és recesszív (uralkodó és lappangó) tulajdonságok esetén az első nemzedékben csak a domináns tulajdonság figyelhető meg, míg a második nemzedékben a tulajdonságok meghatározott arányban (pl. 3:1) jelennek meg. 1865-ben számolt be felfedezéséről egy brünni Természetkutató Társaság ülésén, de brili-

áns gondolatait figyelemre sem méltatták kortársai, jóllehet a kinyomtatott dolgozat száznál is több helyre (tudós társaságokhoz, egyetemekhez) elkerült világszerte. Az 1900-as évek környékén több kutató – Hugo de Vries, Carl Correns, Erich Tschermak – újabb kísérletekkel erősítette meg Mendel eredményeit. Correns névéhez fűződik az intermedier (köztes típusú) öröklésmenet kidolgozása, melynek lényege: két eltérő tulajdonságú szülő (pl. piros és fehér virágú csodatölcsér) első utódnemzedékében a „köztes rózsaszín” jelenik meg. A későbbiekben azután újabb megfigyelésekkel (kapcsolt jellegek öröklődése, nemhez kötött öröklöttség stb.) gazdagodott a Mendel által megalapozott örökléstudomány. Míg a megalapító szerencsésen megválasztott növényeinél a domináns és recesszív tulajdonságok jól elkülönültek, az élőlényeiknél jelentkező sokféle tulajdonság a legtöbb esetben igen bonyolult variációkban kerülhet át az utódokba. Tudósunk tulajdonképp a molekuláris biológia alap gondolatát is megadta, amikor az hirdette, hogy az ivarsejtekben lévő anyagi részecskék (öröklődési faktorok) – átkerülve az utódnemzedékekbe – felelősek a meglévő tulajdonságokért. Hogy pontosabban melyek, milyenek, hol helyezkednek el ezek az „öröklődésfelelős” anyagi részecskék, a megválaszoláshoz a sejtalkotók további felderítését igényelték. Sejteket először (1665-ben) Robert Hooke, sejtmagvat Leeuwenhoek – egy holland lencsecsiszoló – látott a lazac vörösvérsejtjeiben mikroszkóp segítségével: utóbbit (sejtmagot) csak 1883-ban nevezte meg állandó sejtalkotóként a skót Robert Brown. A növényi és állati sejteket az élőlények alapvető egységének Theodor Schwann és Mathias Jacob Schleiden hirdette elsőként 1839-ben. A sejtek osztódását Wilhelm Friedrich Hofmeister figyelte meg elsőként, s az osztódáskor a magból kialakult, anilinfestéssel jól festődő testecskéket „kromoszómáknak” (színes testecskéknak) nevezte el. Számuk a kettőtől az ezres nagyságrendnél is nagyobb intervallumban jellemezhető, s párokba rendeződve találhatóak. A kromoszómák a testi sejtek osztódásakor kettéosztódnak, s így az utódsejtekbe a szülőikkel megegyező számban kerülnek. Ezt a sejtosztódást ezért számtartó osztódásnak is nevezi a genetika. Ebből következik, hogy a testi sejtekből, illetve vegetatív szervekből képződő új egyedek tulajdonságai teljesen megegyeznek az elődökével. Más a helyzet az ivarsejtek kialakulásakor. Ekkor a keletkező hím, illetve női ivarsejtekben a kromoszómaállomány a felére

csökken, amiért ezt számfelező sejtosztódásnak nevezzük. A megtermékenyítéskor azután a két szülőtől származó egy-egy fél pár kromoszóma újra párokba rendeződik, miközben a két szülőtől származó örökítő anyagok keveredése is megtörténik. Hogy az öröklöttség (gének összetettsége) valószínűleg a kromoszómákban rejlik, Walter S. Sutton vetette fel 1902-1903-ban, és bizonyítását Thomas Hunt Morgan végezte el. Az ecetmuslicákkal folytatott kísérletei során igazolódott, hogy egy tulajdonság (világos piros szemszín) az anyalégy X ivari kromoszómájához kötődik. Világos piros szemszínű nőstényeket normális szemű hímekkel kereszteztek, amelyből normális szemű nőstényeket és világos piros szemű hímekeket kaptak. Igen ritkán, de észrevették, hogy világos piros szemű nőstény is származott a keresztezésből. Ezenél derült ki hogy az XY ivari kromoszómapáros helyett XXY variáció lépett fel: e recesszív tulajdonság extra megjelenését a kettős X kromoszóma okozta, amely bizonyította, hogy a tulajdonsághordozó finomabb részecskék a kromoszómákhoz kötődnek. Későbbi vizsgálatokkal igazolódott, hogy az osztódó sejtekben a kromoszómák kereszteződésekor a sorban elhelyezkedő kapcsolt gének kicserélődhetnek, azaz másik kromoszómára kerülhetnek, amelyet rekombinációnak nevezünk. Ezen mutációs helyek megfigyelése, elemzése kapcsán megkezdődött a géntérképek megszerkesztése, amellyel igazolódott, hogy a gének sorban helyezkednek el a kromoszómákon, s kicserélődésük egyre nagyobb a kromoszóma központi részétől távolodva.

A szerves kémia eredményei (Wöhler karbamidszintézise: 1824, a fehérjék aminosav sorrendjének megfejtései, a nukleinsavak összetételének (RNS, DNS) tisztázása, szerkezetüknek feltárása: Watson és Crick 1953-56, az enzimeknek mint fontos biokatalizátoroknak egyre pontosabb leírásai, az elektronmikroszkópos megfigyelések lehetőségei stb.) mind segítették az „öröklődés titkainak” felderítését, magyarázatát. Bebizonyosodott, hogy az élő szervezetek felépítésében és működésében a fehérjéknek központi szerepük van. A biofizikai, biokémiai tudományágak kialakulásával igazolódott, hogy az élőlények szerkezeti felépítésében a természetben előforduló elemek, vegyületek szerepelnek a DNS-ben fellelhető sokféle és változékony gének által irányított folyamatok segítségével. Az élő szervezetekben zajló anyagcsere-folyamatok (felépítés-lebonthatás), az öröklékenység és változékonyosság, a testi felépítés variációi végső soron a gén-

készletek függvényei. Miután bebizonyosodott, hogy ez az örökítő anyag is megváltoztatható, hibák korrigálhatók, kedvező mennyiségi és minőségi tulajdonságok befolyásolhatók manipulálásukkal, a gyakorlati életben is tapasztaljuk egyre gyorsabb terjedését. Az emberiség által termesztett 3000 növényfajból mindössze 3-4 jelenti az étkezés alapanyaga: it: búza, rizs, kukorica. A vetőmag-nemesítés egyik célja a hozamok növelése, de a hozambiztonság is egyre fontosabb válik. Olyan gabonafélék előállításain szorgoskodnak világszerte, amelyek a szélsőségesebb körülmények között is közel állandó hozamot produkálnak. A szárazság sújtotta területeken a tenyészidő módosításával, továbbá a betegségek, kártevők elleni védelem kialakításával az eddig még kevésbé művelt területeket is eredményesebben kapcsolhatjuk be a termelésbe. Meg kell keresni a gént/géneket, amelyek felelősek a környezeti feltételek (pl. fény-, hő- és vízigény stb.) hatásainak szabályozásában. A biotechnológia, a molekuláris biológia tudományos kialakulása és rohamos fejlődése következtében egyre-másra olvashatunk újabb és újabb eljárásokról. A génmódosított növények előállítása 1995-től folyik intenzíven (idegen gének beépítése), s e tevékenység gazdasági, piaci és társadalmi politikai reakciókat is kiválthat. Ha az egészségre, természeti környezetre (pl. ökoszisztémákra) nem ártalmas egy új mutáns növényfajta, elvileg támogatható annak meghonosítása, elterjesztése. Ha a hazai, tradicionálisan híres növény-nemesítés elsorvasztásával járnának az „importált újdonosságok”, helyesnek vélem a fenntartásokat. (Egyébként a kártevők ellen rezisztensnek mondott kukoricafajtáknak új pusztító rovarfajai jelennek meg a rádióhírek szerint.) Hazai búza- és kukoricafajtáink minőségével kevés importfajta vetélkedhet. Véleményem szerint egy többet termő kukorica is csak akkor adja tartósan a pluszt, ha a modernizált termesztési technológia, növényvédelem mellett, ha a kívánt tápanyag- és vízellátást biztosítani tudjuk, s az időjárás elemek (nap-sütés, hőmérséklet) sem hátráltatják a normális termésképzést szélsőségesen.

A génekészletek egyre gyarapodó megfejtései bizonyára segítik a genetikusokat abban, hogy egyre pontosabbá tegyék az élővilág rokonsági kapcsolatainak feltárását is. Sokat tudunk már az élőlények módosítási lehetőségeiről, de óvakodjunk a mohóságtól, a megfontolatlan beavatkozásoktól! Értelmes változást okozzon a „biológiai pokolgép”.

Dr. Laki Ferenc

A rádium regénye

III. (befejező) rész

A párizsi Curie-laboratóriumban munkáját két gyorsan elrepülő év után a világpolitika eseményei zavarják meg. Kirobban az I. világháború, és a Franciaország szívébe törő német hadseregek ágyúí rövideken a Marne-nál dörögnek. Az intézet féltett kincse az egy gramm rádium. Ennyit vont ki 1906-ig fáradságos, sőt önpusztító munkával a kutató házaspár. A sugárzó anyagot leányékoló húsz kg-os ólomkazettát Mme Curie személyesen menekíti Bordeaux-ba, hogy egy bank páncéltermében biztonságba helyezze. Ezután visszatér a fenyegetett Párizsba. Marie életének egy olyan négyéves szakasza kezdődik, melynek ugyan semmi köze a tudományos pályafutásához, mégis jellemző része életművének. Kötelességének érzi, hogy tudásával segítségére siessen választott és szorongatott helyzetben lévő új hazájának. A páratlanul invenciózus asszonynak ismét olyan ötlete támadt, mely még a legilletéke-sebbek fejében sem fordult meg.

Mme Curie tudósi alkatának jellegzetes-sége, hogy kortársainál hamarabb látja meg a fizika alkalmazási lehetőségeit. A röntgen-sugárzást, melyet Conrad Röntgen 1895-ben fedez fel, már másfél évtizede használják diagnosztikai célra. Arra viszont az I. világháború kitérősekor Franciaországban senki sem gondol, hogy a készülék a harctéri sebész életmentő segítőtársa lehet. Mme Curie javaslatát, hogy mozgó, illetve telepített röntgenkészülékekkel szereljék fel a frontkórházakat, még a hadügyminisztérium is értetlenkedve fogadja. A röntgensugárzás természetét és alkalmazását francia földön Marie Curie-nél senki sem ismeri jobban. Tudja, hogy tíz- és százezrek életének megmentése múlhat azon, időben megtalálja-e a sebész műszere a vértől elárasztott szövetekben a golyót vagy gránátszilánkot.

A röntgenkészülék ekkor még nem formatervezett és tokozott szerkezet, melyet az orvos egy műszerfal gombjaival szabályoz. Kezelése fizikusi szakértelmet igényel. Így Mme Curie és munkatársai működtetik az első, a laboratórium eszközeiből összeépített szerkezeteket. Az állomásokat személy- és tehérgépkocsik mozgatják a kórházak között. Az első autókat előkelő párizsi hölgyek garázsából kölcsönzi ki. A honleányi áldozatkésztségre való hivatkozás nem eredménytelen. Így engedi át kocsiját a röntgenszolgálatnak Napóleon híres marsalljának leszármazottja, Murat hercegnő is.

Az összebarkácsolt röntgenkészülékek alkalmazása – minden hasznosságuk mellett – meglehetősen nehézkes. Például a nagyfeszültségű tápegység életveszélyes, ezért az eszközt csak szakképzett fizikus működetheti. Mme Curie javaslatot tesz könnyebben kezelhető, ipari úton sorozatban gyártható röntgenkészülék tervezésére. A prototípus elkészítéséig még hosszú hónapok telnek el. Az őszi nagy csaták idején a professzorasszony készülékei járnak a harctereket. Marie-nek le kell küzdenie a szakmai bizalmatlanságot is. A sebészek egy része szkeptikusan szemléli az elsötétített szobában zümmögő, villódzó szerkezetet. Az eredmények azonban meggyőzőek. A fluoreszkáló ernyőn feketén jelenik meg az eredménytelenül kutatott golyó, vagy beékelődött gránátszilánk árnyképe. A találmásra kereső kutatás vagy sebészcsipesz munkáját céltudatosabbá és gyorsabbá teszi a különböző szögekben fényképező röntgenkészülék. És ami döntő: jelentősen csökken a halálozási arány. Mme Curie karaktere az új szerepben sem változik meg. A küzdelmet az orvos már sokszor feladná és az amputáló eszközökért nyúlna. Az őszi fűrtű asszony energikusan inti le. Fáradhatatlanul készít új röntgenfelvételeket, keményíti ki a sugárzást, élesíti a képet, míg rá nem talál a rejtőző fémzilánkra. Curie asszony erőszakos kitartásának eredményeként több tucat sebészt kerüli el a csonkolást.

Mme Curie ugyanazt a dísztelen fekete ruhát hordja a frontkórházban, mint a laboratóriumban, csupán egy fehér köpenyt ölt föléje. A vér, sebek, emberi szenvedés infernójába leereszkedő asszony elszántságáról legendákat mondanak el. A röntgenernyő alá szinte kizárólag súlyos sebésültek kerülnek, és a roncsolt testek látványa még a szakmabélieket is elborzasztja. A sápadt Marie

összeszorított ajakkal hajlik a nyöszörgő emberroncs fölé. A menekülés egyetlen esélye az ő diagnózisában rejlik. Gyorsan, hangtalanul, a tudós szigorával és pontosságával dolgozik.

Az eredmények mozgásba hozzák a katonai egészségügyi szolgálat gépezetét. A mobilállomások száma húszra gyarapodik, és a háború végéig kétszáz telepített röntgenlaboratóriummal szerelik fel a katonai kórházakat. A négy év során Mme Curie százötven francia röntgenteknikust képez ki, majd 1918-ban húsz amerikai. Bár ő a katonai röntgenszolgálat igazgatója, épp úgy dolgozik, mint beosztottjai. Megtanul gépkocsit vezetni és egy nagy Renault teherautón járja a harctereket. Csaták idején a tűzvonal mögé telepített kórházakba siet. Poperinghe-ben és Dunkerque-ben bombatámadásokat is átvészel, Részt vállal a katonák fáradalmaiból és nélkülözéseiből. Csak-hogy az őt tudománya nem halált oszt, hanem életet ment. 1914 és 1918 között több mint egymillió sebésült diagnózisát állítják fel kétszázhuszra gyarapodott röntgenkészülékein.

Négy vérzivataros év után elérkezik a béke. Mme Curie visszatérhetne laboratóriumban folytatni kutatásait. Csakhogy a rádium a rák gyógyításának eszköze, és egyetlen grammnyi készletét szétszította a sugárterápiát végző kórházak között. Bár a drága kincset Pierre és Marie nyolc év alatt egészsége feláldozásával vonta ki az uránszurok-érből, nem kéri vissza személyes tulajdonukat. Viszont nyersanyag hiányában a Rádium Intézet képtelen folytatni működését. A válságos helyzetben a véletlen siet Curie asszony segítségére.

Marie az újságírók számára reménytelen riportalany. A tudományban csak az eredmények lényegesek és nem az emberek – hárt-

ja el a személyére kihagyezett érdeklődésű zurnalistákat. A laboratórium jól idomított személyzete eleve kiszűri a látogatók közül a sajtó képviselőit. 1920-ban azonban bekövetkezik egy rövidzárlat. Az asszisztencia a Mme Curie-vel beszélni kívánó szolid amerikai polgárasszonyban nem orrontja meg a riportert. A munkalehetőség híján melankolikus hangulatú Marie szokatlan

Mme Curie egy mobil röntgenegységben

közlékenységgel tarja fel lelkét Mrs. Meloney-nak. Az igénytelen külsejű, zömök asszony viszont az Unió legismertebb laptulajdonos újságírója. Tudnunk kell továbbá, hogy a világ legnagyobb rádiumgyárai működnek az Egyesült Államokban. Mrs. Meloney biztos abban, hogy sok ezer amerikai lelke fogékony a benne lobogó nemes idealizmusra. New Yorkba visszatérve Amerikaszerzte olvasott folyóirata hasábjain fordul honfitársaihoz: adakozzanak egy gramm rádium megvásárlására, hogy a nagyszerű párizsi professzorasszony laboratóriuma újra dolgozhasson. A szükséges összeg – bár tetemes summáról van szó – gyorsan gyűlik, és a Rádium Intézetbe távirat érkezik. Mme Curie-t várják Washingtonba, hogy az egy gramm rádiumot átvegye.

Marie Curie Amerikában, Harding elnökkel és feleségével.
Baloldalt Mrs. W. B. Meloney

Amerika fiatal nemzet, és polgáraiból soha sem hiányzott a gyermeki lendület naiv üdésege. Nyilvánvaló, hogy sok ezer újjvilágbélit a magasabb rendű szellemi értékek tisztelete búvöli el, de tömegeket a hírességre, a rendkívüli emberre való rácsodálkozás éhsége vonzza az utcákra. Ezért tudnak százezrek Kossuth, Garibaldi, Joffre marsall (a marne-i csata hőse) vagy Mme Curie ünneplésére. A nyilvános érzelmkitörés hullámainak elviselésére azonban Marie tökéletesen alkalmatlan. Nem arra termett, hogy kétezer-teritéken díszvacsorák fő helyén reprezentáljon. Bár az amerikaiak azt szokták meg, hogy csodálatuk tárgya a dicsőség sugárzásában megelégedetten sütkeznek, a lengyel asszony szerény visszahúzó-dása csak tovább fokozza a lelkesedést. A nemzeti ajándék, a gramm rádium a gyári ólomtoronyban várja elszállítását. A ládika jelképes mását, pontosabban annak aranykulcsát Harding elnök a Fehér Házban személyesen adja át. A díszdoktorátusokat, akadémiai tagságokat, virágözönt és lelkes üdvözlések garmadát begyűjtő amerikai körút tetőpontjához érkezett. Másfél hónap telt el

a dicsőség lobogásában, ám Mme Curie halálisan fáradt. Az Unió legjobb orvosai vizsgálják meg, azonban a diagnózis, a teljes kiemerültség konstatálása mögött nem tudnak beazonosítani semmilyen ismert kórképet. Ez természetes, hiszen az orvostudomány még igen keveset tud a radioaktív sugárzás hosszú távon gyilkoló hatásáról.

Elgyengülve, elesetten, de boldogan száll fel a luxushajóra, mely visszaviszi szeretett Franciaországába. A hajó széfjében ott pihen az egy gramm rádiumot rejtő ólomtorony. A Curie Intézet újra megkezdheti hat évig szüneteltetett kutatásait. Tanítványainak egy része a nehéz években is kitartott; az ideiglenesen eltávozottak pedig visszatérnek. Bár a professzornő munkában elnyűtt fizikuma esendő, szelleme töretlen fényel lobog. Tanácsot, elismerést vagy kritikát kérő munkatársai felvillanyozottan folytatják megkezdett kutatásaikat.

Az amerikai út diadalmenete elgondolkozta a francia tudomány legjelesebb képviselőit. Hatvanhat kiemelkedő személyiség írja alá azt az előterjesztést, melyet az Akadémia elnökének átadnak. A hatvan Halhatatlan egyike – a megnevezés nyilván nem a porhüvely tartósságára vonatkozott – az árnyak birodalmába költözött. Bár a megüresedett

helyre való jelölés az érdekelt jelentkezése alapján történik, az aláírók kérték, hogy ezúttal mellőzzék az alapszabályt. Így került sor 1922-ben Mme Curie újólagos jelölésére. Mint korábban írtam, 1911-ben már javasolták őt tagságra, ám a többség nem volt hajlandó a Halhatatlanok testületébe nő befogadni. A gall tudomány kitűnőségei most valóban tanúbizonyságát adták a kedvteléssel emlegetett francia nagylelkűségnek. Az akció köztudottá válása után minden más jelölt önként visszalépett. Ezúttal nem egy szűk körű testület taktikai lépéséről van szó, egy pusztán gesztus értékű akcióról. A nemzet és a francia tudomány önként hajtott zászlót Lengyelországból érkező fogadott gyermeke előtt. Sőt, a francia politika is – melynek a tudomány iránti érzéketlenségét Pierre és Marie Curie méltán panaszolták fel – hunyászkodva hódol meg az új akadémikus puritánsága előtt. A Becsületrend lovagkeresztjét ismét megítéli számára. Másodszor is elutasítja azzal a megjegyzéssel, hogy a kitüntetésről Mrs. Meloney javára mond le. Mint ismeretes, az amerikai újságíró akciója szerezte meg a Curie Intézetnek a működé-

Az 1 gramm rádiumot rejtő láda

séhez szükséges egy gramm rádiumot. Millerand elnökben van annyit nagyvonalúság, hogy nem tekinti hatáskörébe való beavatkozásnak az utalást, és a lovagkeresztrel felövezi a derék, zömök kis amerikai zsunalisztát. A nemes gesztus Mme Curie számára mind az amerikai sajtó, mind a közvélemény tartós barátságát biztosítja.

Rövidesen szükség is lesz erre. Marie Sklodowska mintha érezné a közelgő vég sugalmazását, lengyel hazája iránt érzett háláját maradandó emlékekkel szeretné megörökíteni. Elhatározza, hogy Varsóban alapít egy rádium intézetet, melynek célja a gyógyítás lesz. Az alapkövetételre 1925-ben kerül sor. Az épület és berendezés költségeit nemzeti adakozásból gyűjtik össze. A terápiás intézet építésének szervezését Lengyelországban Bronia Sklodowska intézi. Mme Curie nővéréről van szó. Mint korábban említettem, Marie több éven át vállalt nevelőnői munkát az óházában, hogy Bronia párizsi tanulmányainak költségét fedezze. A lengyel orvosnő és a lengyel-francia fizikus összefognak, hogy halálra ítélt rákbeteg honfitársaiknak a gyógyulás esélyét megteremtsék. Ám a szegény Lengyelország anyagi erőiből már nem futja a méregdrága rádium beszerzésére. Mme Curie, aki magának soha semmit nem kér, honfitársai érdekében az Újjvilághoz fordul. Mrs. Meloney újságján keresztül ismét mozgásba hozza az amerikai nagylelkűséget, és 1929-ben Hoover elnök a Fehér Házba átadja Marie-nek az újabb gramm rádium adományozási okmányát. Az amerikaiak tudják, hogy a törekeny asszony egészsége súlyosan megrendült, ezért az ünneplés külsőségei visszafogottabbak. A lelkesedés azonban magas hőfokon lobog, és a professzornő szállodai lakosztályának asztaláról lefolyik az üdvözlő táviratok tömege. Bird admirális, a híres sarkkutató épp az Antarktiszon tartózkodik, így szikratávírón küldi köszöntését a francia tudomány nagyasszonyának.

A varsói Rádium Intézetet 1932-ben avatják fel. A nemzet ujjongó lelkesedéssel övezi a szikár, fekete ruhás kis öregasszonyt, akiben méltán ünneplik a lengyel szellem legmagasabb rendű kiteljesedését. Marie, a makrancos hajfürtű, üde, vasakarátú varsói diáklány negyvenegy év múlva visszatért a kiindulópontra. A leírt kört a szellem páratlan teljesítményének, a nemes emberi helyállásnak példa nélküli sikerei övezik. Ekkor, 1932-ben Mme Curie minden bizonnyal a világ legismertebb személyisége. Az élőnek faragott képet soha nem készítő amerikaiak nemes metszésű márvány domborművét a St. Lawrence Egyetem főbejárata fölé illesztik. A rendkívüli életpálya csúcsára érkezett. Azt, hogy a lefelé vezető úgy mily rövid lesz, ekkor még senki sem sejtí.

Mme Curie utolsó évei derűs harmóniában telnek. Két évtizede lakást vásárolt Szent Lajos szigetén. Bár a Szajnátlól övezett föld Párizs szívében fekszik, a csendes utcákat béke és a francia történelem nagy évszázadainak levegője üli meg. Reggelenként gépkocsi fékez az ódon ház előtt, hogy a fekete ruhás hölgyet laboratóriumába vigye. A testi hanyatlást elsőként Mme Curie látásának gyors romlása jelzi. A kétoldali hályogműtét még javulást hoz, az agyhajszolt szervezetben azonban veszedelmesebb kór is munkálkodik. Marie harminc éven át dolgozott erős radioaktív sugárzásban, mellőzve az elemi elővigyázat

rendszerét. Nem szándékos hanyagságból, hiszen hosszú időn keresztül a rádióaktivitás kutatóinak sincs tudomásuk a sugárzás minden élettani hatásáról. Másrészt a világháború éveiben óriási sugárdózist kapott a frontkórházak röntgenkészülékeinek üzemeltetése közben. A sorozatos rosszullétek, ájulások után régi ismerőse, Regaud professzor szelíd erőszakkal kényszeríti Marie-t, vesse alá magát orvosi vizsgálatnak. Bár a gondos, alapos kivizsgálást Franciaország legjobb doktorai végzik, a diagnózis negatív. Pontosabban: a vérképben találnak bizonyos elváltozást, de ennek kóreltani okát nem ismerik. Különös, hogy Regaud, aki sugárterápiával foglalkozó orvos, maga sem gyanakszik a valódi bűnösre, a rádiumra.

Eredménytelen párizsi kezelés után egy dél-franciaországi szanatóriumba szállítják. A család már halálosan aggódik, de az orvosok még bizakodnak: a pihenés, az Alpok gyógyító levegője és Mme Curie vaszervezete legyőzheti a kórt. A végzet azonban gyorsan közeledik. A beteg életereje rohamosan hanyatlik. Az utolsó napon már tudata is elhomályosul. Az ágyához lépő fehér köpenyes orvosokban tanácsot kérő munkatársait véli felismerni. Ha-

A varsói Rádium Intézet

lálós ágyán is hű önmagához. A vizionált szituációba illő útmutatások pontosak és szakszerűek. A valóságba csak az injekciós tű döfésének fájdalma zökkenti vissza. Erélyesen tiltakozik: tudja, hogy az elkerülhetetlen halasztgatásának nincs értelme. A vég bekövetkezését tapasztalt orvosa, dr. Levys csodálatba vegyülő borzadállyal szemléli. Több mint fél napon át fogja betege kihűlt kezét, akin az életjelenségek fokozatos megszűnése dermedt test centrumából is elszáll a lélek.

A rádium, mellyel 1934-ig nyolcezer-háromszázötvenkilenc, egyébként gyógyíthatatlan beteget kezeltek Franciaországban, ez év július 4-én megölte felfedezőjét.

Dr. Dániel József

Adomák Bácska múltjából

Egy régi helybeli adoma

A Bajai Katolikus Főgimnáziumról tudni kell, hogy „Az iskola igazgatója 1866 óta Bándl János, 1852-től az iskola tanára, kinevezésekor – 38 évesen – a testületnek másodmagával legrégibb tagja. Ő volt az intézet első, 1948-ig egyetlen világi vezetője. Jelentős szerepe volt az államosítás kezdeményezésében és az utána következő évtized sokféle szervezési feladatának ellátásában.” (In: *A Bajai III. Béla Gimnázium jubileumi emlékkönyve 1757-1982*. Baja, 1982, 30. oldal. Az idézett sorokat Bálint László írta.) Bándl János igazgatóságának idejéhez kapcsolódik az alábbi történet.

„Bold. Bándl igazgató idejében történt az eset. Egy vaskuti paraszt elmegy az egyik bajai kereskedőhöz a buzájáért járó összeget inkasszálni. A kereskedő a pontos cím megadásával Wun-

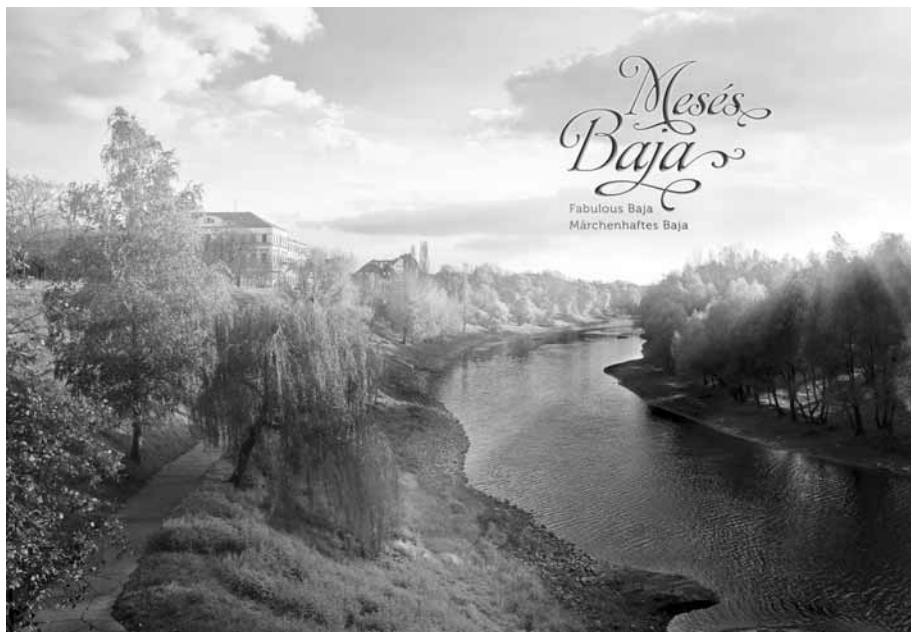
derlich urhoz utasítja. Igen ám, de közben a paraszt elfelejti a nevet és uton utfélen

megkérdezi mindenkit, hogy nem tudná-e hogy hívják azt a kereskedőt. A kofák a gimnázista diákokhoz küldik, mert azok tanult emberek. Ezek természetesen nevetve hagyják faképnél, de az egyik heccből az igazgatóhoz küldi. »Az – ugymond – nagyon okos ember, bizonyára tudni fogja, amit maga akar«. Meg is fogja a paraszt a tanácsot, beállít bold. Bándl direktorhoz és elmondja az esetet. – »Wunderlicher Mensch« – kiabál rá a direktor ... – Igen, ez az ... vág közbe a paraszt és hálálkoddva nagy boldogan távozik. Azóta is a világ legokosabb emberének az elhunyt igazgatót tartja.”

(*Bajai Tükör*. Alkalmi, humoros tartalmú és riport újság. Megjelenik Pünkösöd vasárnapján és hétfőjén.

Baja, 1918. május 19. 6. oldal)

Bálint Attila – dr. Nebojszki László

Mesés Baja

Sugovica, Toronyóra és a kicsi viza című készülő könyvhöz

Az irodalmi kultúra népszerűsítéséről írott elmélkedésekben mind gyakrabban olvasom, hogy a gyermekeknek szánt könyveket, meséket napjainkban jórészt a felnőttek olvassák. „A gyerekeknek nagyon elnézőknek kell lenniük a felnőttek iránt” – írta Antoine de Saint-Exupéry, aki alighanem maga volt a Kis herceg.

Éppen a mítosz és a mese közti kapcsolat lényegéről akartam írni, amikor elém került egy új, kéziratos novella-regény,

mesés történet Baja városáról. Már a címe is talányos: *Sugovica, Toronyóra és a kicsi viza*. Mese ez a javából, a világ dolgainak, egy település történetének másfajta megközelítése. A mese címében szereplő három jelenség egymással beszélget, amit a környezetről tudni kell, azt képpé formálják a szerzők – Kelemen Zsuzsa, Merk Zsuzsa, Éberfy István (Creatum) – poétikus hangulatai. A műalkotás-elmélet együtt láthatja mindazt, amit az esztétikai

értékelés a kellemesség problémaköréhez fűz. Olyan várostörténet ez, melynek báját a Sugovica ringatja, a Toronyóra hitelesíti. A kicsi viza sorsát a Duna segíti. Az öreg folyó szép méltósággal hömpölyög, mint Micimackó az Erdejében. „Sietni, azt nem muszáj, egyszer úgyis odaérünk.”

Rapcsányi László

A könyv várhatóan november közepén jelenik meg.

Védendő védtelenek: az árvalányhaj

Tompa Mihály 1846-ban írt elbeszélő költeményével – *Az Árvalányhajról* – eredetileg alkotott az árvalányhaj nevű növény keletkezéséről. A történet szerint feleségkeresés céljából a szomszéd országból háztűznézőbe érkezett királyfi tekintete nem az öreg király három lányának egyikén, hanem az ott élő Árvalányon akadt meg. A két idősebb királylány ezért bosszúból lenyírta az alvó Árvalány hósejlyem haját és a kastély ablakán kiszórta. A bánatba belepusztult lány hajából a szelek szárnyán sírhantjára három szál került, a többi a nyájas szellő szálanként erdőn, mezőn és völgyön szórta szét. Ezekből mindenféle árvalányhaj fejlődött, amelyet művének végén a költő a hűség szimbólumává avatott:

„Legények! a leányhoz
Hogy hívek légyetek:
Bús Árvalány hajából
Bokrétát kössetek!”

A pázsitfű- vagy perjefélék (Poaceae) családjába tartozó árvalányhaj (Stipa) nemzetséghez nagyjából háromszáz faj tartozik, közülük a kutatások szerint Baja keleti és déli határában, valamint környékén kettő figyelhető meg. Prodan Gyula zombori tanár a kunkorgó árvalányhaj (Stipa capillata) a vármegye laza talajain, valamint homokhalmain számos helyen, hozzánk legközelebb Madaras és a Vármegyei határ környékén találta. Tanulmányában a pusztai árvalányhaj (Stipa pennata) előfordulását vidékünkre vonatkozóan a következők szerint írta le: „Jelmezű tömeges formáció-alakzatát teljesen

megtartotta Jánoshalma és a Vármegyei határ lazán kötött futóhomokos területén, itt még termése idején gyönyörű látványban lehet részünk.” (Prodan Gyula: *Bács-Bodrog vármegye flórája*. In: Magyar botanikai lapok. XIV. kötet, Budapest, 1915. 197. oldal) Dr. Balanyi László terepi bejárásai során a kunkorgó árvalányhaj a Bajai szőlők, a Hajósszentgyörgy melletti Pulykási-erdő és a Baja délkeleti határáján fekvő Bokodi úti erdő rétejein, valamint a Kiscsávolyi temető közelében lévő homokbuckás részeken figyelte meg, a pusztai árvalányhaj előfordulási helyeként a városunktól északkeletre lévő Illancsot jelölte meg (Dr. Balanyi László: *Botanikai gyűjtőútjaim*. Békés, 1987). Dr. Jeanplong József tanulmányában szintén a Balanyi által megadott előfordulási helyekre

Árvalányhaj mező a változatos domborzatú tájon Rém határában

vonatkozóan közli a kunkorgó és a pusztai árvalányhaj előfordulását. (Dr. Jeanplong József: *Baja flórája*. Kézirat, é. n. 46. oldal) A közelmúltban dr. Laki Ferenc a következőképpen jellemezte a pusztai árvalányhaj helyzetét vidékünkön: „Főként laza homoktalajok kedvelője. Megyénkben Rém falu határában, ritkán a bokodi úti parkerdőben láthatjuk a többnyire májusban kivirágzó hullámzó »árvalányhajunkat«. Védettsége, egzotikumja miatt is fokozott figyelmet és kíméletet érdemel!” (Dr. Laki Ferenc: *Virágos, lágyszárú növényeink* 2. Bajai Honpolgár, 1998. 5. szám, 11. oldal)

A hazai növényhatározókban szereplő 9 árvalányhaj faj terepi meghatározásához megfelelő gyakorlat és szakértelem szükséges. A 70-100 centiméteres magasságot elérő kunkorgó árvalányhaj töve bokros, gyepcsomókat alkot. Hosszú leveleinek széle érdes. Egyik legjellemzőbb sajátossága, hogy toklásának csúcsán 10-20 centiméter hosszú, kunkorodó-csavarodó, kopasz, és igen hegyes szálla fejlődik, ami könnyen a legelő állatok bőrébe fúródik. A pusztai árvalányhaj magassága 50-90 centiméter, szá-

ra merev, és a kezdetben kisimult tőlevelek a növény virágzásának végére összegöngyölnének. Bugája kevés virágú és toklásának szálkája tollas. A pusztán élő emberek – mikor a kócsagok egyedszáma egyre jobban lecsökkent és a kócsagtoll drága lett –, de a cserkészek is, ezt használták kalapdísznek, a kialakult szokásra utal Petőfi Sándor 1844-ben írt Árvalányhaj a süvegem bokrétája ... című versének részlete:

„Árvalányhaj a süvegem bokrétája,
Árva leány a szerelmem violája;
Azt magamnak kinn a pusztán szakasztottam,
Ezt magamnak a faluban választottam.”

Vidékünk két árvalányhajára vonatkozó népi elnevezések ismertetett jellemzőikből és tulajdonságaikból erednek. A kunkorgó árvalányhaj eszerint lehet eleven fű, kákaforma tollúfű, oroszlánhaj, szűrfű, vad lányhaj; a pusztai pedig árvalányhaj vagy leányhaj, fejtér árva, kócsagtoll vagy tollúfű (Hoffmann Károly – Wagner János: *Magyarország virágos növényei*. Budapest, 1907.)

A pusztai árvalányhaj védett, természetvédelmi eszmei értéke 5 000 forint.

Dr. Nebojszki László

Közelkép az árvalányhajról

Előfizetési felhívás

Lapunk a 2011. évre előfizethető a jelenlegi előfizetők számára mellékelten megküldött, illetve a címünkön (6500 Baja, Oltványi Imre u. 14., telefon: 79/325-599) igényelhető „Kézpénzfizetési megbízás” felhasználásával.

A Bajai Honpolgár példányonkénti ára (250 Ft) és helyi előfizetési díja nem változik A vidéki és külföldi előfizetési díj minimális emelését a postaköltség növekedése teszi szükségessé.

Előfizetési díjak:

Helyben (házhoz szállítva) 3000 Ft
Vidékre (postaköltséggel) 5300 Ft
Külföldre (postaköltséggel) 9300 Ft

Üdvözljük hűséges régi előfizetőinket és szeretettel köszöntjük az újakat.

Bajai Honpolgár Alapítvány

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISSN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Attila, dr. Dániel József,
Jász Anikó, Kothencz Kelemen, Kovács Zita,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László

Lapalapító:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Kiadó:
Bajai Honpolgár Alapítvány

Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Bank Nyrt. Bajai Fiókja
Számlasszám: 11732033 20030119

Postacím:
6500 Baja, Oltványi Imre u. 14.
Telefon: 79/325-599

Nyomdai munkák:
Arculat Nyomda Kft.
Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

**KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.**